

Niculy Enikő

ALSÓCSERNÁTON SZAKRÁLIS TÉRSZERKEZETE

1. Bevezetés

A vallásos ember számára a tér nem homogén. Törések és szakadások találhatók benne, olyan részeket tartalmaz, amelyek minőségileg különböznek a többitől. Létezik tehát egyfajta *szent*, vagyis „erővel feltöltött”, jelentőségteli tér, és léteznek más, nem szent terek, következésképpen nincs struktúra és szilárdság nélküli, egyszóval formátlan tértartomány.¹ A szent tér megnyilatkozása szilárd pontot nyújt az embernek, s ezáltal lehetővé teszi számára, hogy tájékozódjék a kaotikus homogenitásban.²

Gráfik Imre kijelentései alapján kezdem vizsgálódásaimat a szakrális terek körül, mely szerint a térhasználat számunkra az emberi létezés olyan megnyilvánulási módja, mely a nem verbális kommunikáció, „akciónyelv” kodifikációs formájaként értelmezhető, s mint ilyen a kultúra, illetve a társadalomkutatás részére sokrétű információt tartalmaz. Ezeknek az információknak a feldolgozása gazdag lehetőségként áll előttünk az emberi viselkedés, a társadalmi együttélés eddig fel nem fedett, vagy nem eléggé tudatosított jelenségeinek, illetve folyamatának feltárása szempontjából.³ A célpontot földrajzilag, lokálisan a háromszéki Alsócsernáton nevű településre helyeztem. Mivel Alsócsernáton szülőfaluam, megkönnyítette a munkámat, hogy otthonosan mozoghattam, ismertem a terepet, az embereket, az ottani mentalitást, a vallásosság bizonyos jellegzetességeit.

Minden objektum, illetve táj szakrális funkcióját önmagában mint jelben is hordozza mindaddig, amíg azok az igények, amelyek létrehozták őket, fennállnak. A megváltozott társadalmi helyzet a valósi világkép módosulását idézi elő, melynek radikális következménye, hogy az addig szakrális objektumok helyét és a szakrális táj által betöltött funkciókat más objektumok és helyek veszik át. Végülről akkor beszélhetünk, ha a korábban szakrális centrumnak minősített helyek a perifériára kerülnek.⁴ Tapasztaltam, hogy Alsócsernáton szakrális térszerkezetében is láthatóan, érzékelhetően bekövetkezett ez a változás,

melynek következtében egyes, korábban szakrális centrumoknak számító terek perifériára sodródtak és helyüket mások vették át. A terek egy másik csoportja pedig az elmúlás tengerébe veszett. Igyekeztem megfigyelni a terek szakralizációjának formáit, az emberek, a közösség viszonyulását e terekhez, főként a közösségi ünnepek alkalmával, mivel a szent objektumban nemcsak az isteni jelenlétet kell látnunk, hanem a hitét megélő embert is.⁵ Figyeltem a felekezetek térszakralizációja közötti különbségeket, hasonlóságokat, átjárhatóságokat, korlátokat, a deszakralizáció formáit. Ugyanakkor vizsgáltam a kultikus vallási gyakorlattal összefüggő történelmi események helyszíneit, a tér szerkezetét, beosztását, az ott történő emberi megnyilvánulásokat, szabályokat, rendszerszerűségeket.

Kutatásom során a résztvevő megfigyelő módszerét alkalmaztam, elbeszélgettem a két felekezet néhány tagjával, mely beszélgetésekből több interjú is született. Munkámat segítette a hazai és külföldi szakirodalom egyaránt, melyek a szakrális térszerkezet kutatásához, a proxemika vizsgálatához elégséges elméleti keretet biztosítottak. A falura, a falu történetére, történelmi műemlékeire vonatkozó adatokat, információkat nyújtott a *Csernátoni Füzetek* néhány száma, a két egyházközség *Historia Domusa*, melyből hasznos információkat tudhattam meg a két felekezet kapcsolatára vonatkozóan is. Továbbá hasznos információforrásaim voltak Orbán Balázs *Székelgyűjtés leírása* című műve, Sepsiszéki Nagy Balázs Háromszékre vonatkozó kötete és Vofkori László *Székelgyűjtés útikönyve II.*, valamint *A történelmi Magyarország várai* című internetes oldal, melyről a falu várromjairól készített alaprajzokhoz juthattam hozzá.

Dolgozatom következő részében tájilag behatárolom a települést, felvázolom, hogy a történelemben hová is helyezhető, majd bemutatom demográfiai, etnikai, felekezeti eloszlás szempontjából. Néhány említést teszek a főbb nevezetességeiről is, melyekkel dolgozatom további pontjaiban még foglalkozom.

¹ ELIADE, Mircea 1999, 15.

² ELIADE, Mircea 1999, 17.

³ GRÁFIK Imre 1995, 110.

⁴ KOVÁCS Krisztina 2007, 7.

⁵ KOVÁCS Krisztina 2007, 17.

2. A vizsgált tér, település

Csernáton, mely Felső- és Alsócsernátonra oszlik (dolgozatomban ez utóbbival foglalkozom) a felsőháromszéki medence egyik legnagyobb községe. A Bodoki-hegység keleti oldalán, a Csernáton-pataka völgyében hosszan nyúlik el 500-600 m tengerszint fölötti magasságban. Alsó- és Felsőcsernáton 1968-ban egyesítették, azóta a rájuk vonatkozó statisztikai adatok is összevontan jelennek meg. Ezen kívül közigazgatásilag Csernátonhoz tartozik a szomszédos Albis és Ikafalva is.⁶ A polgármesteri hivatal és a községi intézmények többségében Alsócsernátonban találhatók. E települést érinti az E577-es nemzetközi út, a román 11-es főút. Lakosainak számát tekintve Alsócsernáton a nagyobb település.

Az 1992-es népszámlálási adatok szerint Csernáton lakossága 3403 személyből állt, ebből 3360 magyar nemzetiségűnek vallotta magát, 43 pedig románnak. Felekezeti megoszlás alapján 1440 római katolikus, 1860 református, 44 görög keletit és 29 más vallásút (baptista) számoltak össze.⁷ A 2002-es népszámlálásra ez a számadat gyarapodott. A község összlakossága 4048 főre nőtt, amelyből 3992 személy magyar nemzetiségű, 54 román, 2 pedig cigánynak vallotta magát. Felekezeti szempontból még mindig a reformátusok dominálnak, habár Alsócsernátonban a katolikus hívek száma az utóbbi években meghaladta a reformátusokét.⁸

Csernáton a 14. század elején már Háromszék egyik legtekintélyesebb katolikus plébániáját alkotta. Orbán Balázs leírása alapján „a pápai dézmák regestruma 646. lapján az 1332. év rovatában találjuk Péter *kurvatcuni* lelkészt 5 lat ezüst járulékkal. Ugyanott az 1335. év rovatában 740. lapon Pál *churvacuni-i* lelkészt 32 régi banalis fizetéssel. Mivel pedig az a kézdi archidiaconatushoz van beosztva, nem lehet más mint Csernáton, melynek nevét az idegen dézmaszedők ferditve írták be. Ezen becses adatok nem csak Csernáton akkori lételetét, hanem annak tekintélyes voltát is bizonyítják, mert ily nagy dézmával az idő szerint a Székelyföld egyetlen helysége sem járult a szentszék felségelésére.”⁹ A katolikus plébánia Historia Domusa is tesz említést bizonyos Péter és Pál nevezetű katolikus papokról, akik 1332-ben és 1335-ben szolgáltak a faluban. 1567-ben az adóösszeírásból láthatjuk, hogy *Alsó-Chernathon* 68, *Felseo-Chernathon* 36 kapuval rendelkezik.¹⁰ Népességének növekedésében nagy szerepet játszott, hogy 1843-ban már voltak hetivásárai szombat napokon

és országos sokadalmai. Vásárjogát Alsócsernáton 1843. április 27-én kapta meg három országos sokadalomra. Felső részének egyik részét a Domokosok lakták, sűrűn egymást követő udvarházaik a bizonyíték erre.

A falu legkorábbi fekvéséről pontos adataink nincsenek, viszont feltételezések szerint egészen a Bodoki-hegység keleti lábához tömörült a település, a mai Felsőcsernátontól északnyugati irányban az erdő alá. Kutatók szerint ezt igazolja a Felsőcsernátontól körülbelül két kilométerre északnyugatra található dombvidék, melynek a földúttól további egy kilométerre benyúló részét Szentkertnek nevezik. Itt az erdő szélén, nagy tisztás mellett, a fák között találjuk egy valaha árokkal és fallal körülvett templom alapfalait. Romjai Orbán Balázs korában még jól látszottak, napjainkban viszont csak alapfalai bukkannak ki néhány helyen a vastag kőtörmelék alól. Hajdan egy kis méretű, félköríves szentélyű, 1 méter falvastagságú templom állt ezen a helyen, melyet termésköböl rakott várfallal kerítettek. Az egyházi épület formája, falazási technikája nyomán a 12. század végére, a 13. század elejére keltezhető. Ezt erősítette meg 1971-ben Székely Zoltán ásatása, illetve az itt talált cserépedény-töredékek is.¹¹ A katolikus plébánia Historia Domusában az egyik plébános szintén említést tesz a Szentkertben létező katolikus kápolna maradványairól és kapcsolatba hozza a falu katolikus voltával. Erre utal a terület máig használatos Szentkert elnevezése vagy a közelben lévő, ma is Remeteként ismeretes kaszáló. A plébános (ki a szájhagyományra bocsájtkozik) azt feltételezi, hogy remeték laktak a kápolna körül, viszont a reformáció térhódítása után elvándoroltak a faluból. Ezt az állítását megerősíti Orbán Balázs is a *Székelyföld leírásában*, mely szerint „remeték laktak ez imolánál, mely a reformáció előtt híres búcsujáró hely, harc idején pedig a lakosok menhelye volt, miért az kellőleg meg is volt erősítve, mert a szentélyt 34 öl kerületű erős védfal övezte, melynek alapja még most is kivehető. A vidék lakosai reformátusokká levén, a búcsujáratok megszűntek, a kereset nélkül maradt remeték pedig másfelé húzódtak; békésebb idők bekövetkeztével a védfalak is mint szükségtelenek elhanyagoltattak, maholnap romjait is elfedi a föld s a kegyeletes helynek még emléke is ki fog veszni az emberek közül.”¹²

⁶ SEPSISZÉKI NAGY Balázs 1999, 145.

⁷ VARGA E. Árpád 1998, 138.

⁸ VOFKORI László 1998, 123.

⁹ ORBÁN Balázs 1869, 97.

¹⁰ Uo.

¹¹ TUDÓSS Kinga 2002, 162.

¹² ORBÁN Balázs 1869, 97.

3. A vizsgált térszerkezet

Dolgozatom felépítésében tulajdonképpen két kutató szempontrendszerét követtem. Friedrich Heiler tipizálása szerint osztottam fel a szent megnyilvánulásának helyeit *nyílt és fedett terekre*.¹³ Nyílt tereként tartja számon a megszentelt helyen álló oltárt, a temetőt, a sírt, az utat (pl. keresztút), a kultikus teret. Fedett terek a barlang, a templom, a lakóház kultikus helyei, a zárandokhely. A fedett térben való tartózkodás idejét és módját főleg az egyházi vezetők határozzák meg, így a helyi közösség a normák betartása révén tartózkodhat ebben a térben.

Egy másik szempontrendszert is figyelembe vettem, a Keményfi Róbert szempontrendszerét, melyben egy különálló kategóriaként tartja számon az *aktivitástereket*, a térszerkezet útvonalait és határvonalait.¹⁴ Szerinte az aktivitásterek az ember aktív jelenlétére is utalnak. Egy településen belül húzódnak azok az útvonalak, amelyeket az ünneplő, a keresztény közösség kiemel a falu profán teréből, a mindennapi térhasználatból. Ezen mozgásokat, helyváltoztatásokat céltudatosság jellemzi.¹⁵ Keményfi két kategóriába tömöríti az aktivitástereket, léteznek a körmenetek, zárandokutak által behatárolt terek, illetve az a tér, melyet az emberi élet fordulópontjait ünneplő közösség bejár. Edward Hall írásában megemlíti, hogy az emberek a teret többféleképpen értelmezik. Megnevez rejtett zónákat, termikus teret, tapintási teret, mely a szemlélőt választja el a tárgytól, látási teret, mely a tárgyakat különíti el egymástól, kötött teret – viselkedéseink javarészt ennek lehetőségei szerint alakulnak, kötetlen teret. Az ember térérzékelése összefügg önmaga érzékelésével, amiben az ember és környezete bensőséges kölcsönhatása fejeződik ki.¹⁶

3.1. Fedett terek

Az emberek által kialakított és állandó jelleggel használt térformáknak különböző típusai vannak, amely tértípusok meghatározott viselkedési formákkal állnak kapcsolatban. A tértípus és a viselkedési forma közötti kapcsolat megfelelő jellege a kommunikáció hatékonyságát biztosító tényezők egyike, s éppen ezért az individuumok és csoportok egyik legfőbb törekvése ennek az összhangnak a megteremtése.¹⁷ Településünkön fedett tereinket a két egyházközség közössége külön-külön építette ki, jól megszabott határvonalak mentén, ezáltal is megalapozva identitásukat, vallási hovatartozásukat. A Heiler tipizálta fedett terek közül

én a két felekezet templomával foglalkozom részletesen és a templomokhoz tartozó harangokkal. A lakóház kultikus helyeire nem fektettem dolgozatomban hangsúlyt, nem foglalkozom a barlangok és zárandokhelyek szerepével sem, mivel közösségünkben nem találhatók ilyen típusú fedett terek.

3.1.1. A templom

Elsőként azért említem a templomokat, mert tudjuk, hogy a templom a „szakralizált térhálózat csomópontja.”¹⁸ A templommal rendelkező közösségek saját maguk és falujuk reprezentálójaként tekintenek templomukra. Nem evilági rendeltetésű a templom: Isten háza, szent hely, minőségi másság hordozója, mivel ott vannak a sajátos viselkedési szabályok, részeinek, szerkezeti elemeinek kultikus jelentései, tartozékainak szentelményi felhasználásai.¹⁹ A vallásos ember a templom terében kiszakadhat a profán világból, elvonatkoztatathat tőle, kapcsolatba kerülhet a transzcendens hatalommal. A *Jelképtár* szerint a templom az áldozó oltár fölé emelt épület, mely a világmindenség rendjének szimbóluma. Égi archetípusok földi tükörképe, modellje, a káoszon úrrá lévő isteni rend képe. Maga a szó az égitestek mozgásának megfigyelésével függ össze, hisz a görög *tem* gyök az istenek elhatárolt helyével kapcsolatos. A föld feltételezett középpontja, a négy égtájról tájoltva helyezkedik el, s formája a hegygel, arányai pedig az emberi arányokkal mutatnak rokonságot. Mennyezete sokszor csak szimbolikusan, de máskor kifestésében is a csillagos égboltot jeleníti meg. A keresztény templom szimbolikusan Szűz Máriával és az Anyaszentegyházat megtestesítő nőalakkal azonos, de az útra is utal, hisz nyugat–keleti tájoltsága a világosság, az isteni fény felé vezet. A magyar népi kultúrában a közösség szellemi s a falu valóságos központja.²⁰

Alsócsernátonban található a település középkori, várfallal kerített plébániatemploma, melyet az évszázadok során többször újíttak, átépítettek, végleges alakját a 20. század elején el. A mai római katolikus templomot a falu szülötte, Zámblér János csíkszentmártoni plébános, kanonok 1844-ben építette saját költségén, de miután Zámblér megépítette a település központjában az új épületet, a hívek lassan átkerültek oda. A fatemplom az ortodox hívők birtokába került, melyet 1872-ben alakítottak át. 1899-ben 200 görögkeleti vallású személyt számoltak a faluban a Historia Domus feljegyzései alapján, 425 római katolikust és 1595 reformátust.

¹³ HEILER, Friedrich 1961, 129.

¹⁴ KEMÉNYFI Róbert 2002, 140.

¹⁵ Uo., 144.

¹⁶ HALL, Edward 1969, 90.

¹⁷ GRÁFIK Imre 1995, 111.

¹⁸ BARTHA Elek 1992, 43.

¹⁹ Uo., 40.

²⁰ HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György 2004, 296–297.

A jelenlegi római katolikus közösség semmilyen vallási gyakorlatot nem fűz az ortodoxok által használt templomhoz, a szakralitás semmilyen formája nem nyilvánul meg a templom közelében, úgy kezelik, mintha saját területén kívül esne. A falu közösségének nagyrésze kevés ortodox hívővel áll személyes kapcsolatban, akik az évtizedek folyamán főleg Moldvából kerültek be a községbe mint napszámos munkások, cselédek, aztán itt maradtak. E gyülekezethez tartozó hívek román nemzetiségűeknek vallják magukat, de idővel nyelvileg asszimilálódtak a település magyar anyanyelvű lakosságához. Akik ez alól kivételt jelentenek, mindössze a településre kihelyezett rendőrök és azok családjai, akiket a helyi lakosság „idegennek, betolakodóknak” tart. Ebből kifolyólag a falu „tősgyökeres” lakossága csak ritkán érintkezik velük. A templom bejárata is általában zárva van, a helybeliek elmondása szerint „ritkán jön valahonnan, talán a városhoz a nagyszakállú pópa megtartani a szent beszédet. Harangozni az egyik román származású hívő szokott, ez a Suba Jancsika. Neki van kulcsa a templomhoz, ő bémehet s elékészíti a miséhez a templomot, hogy mikor a pópa jó, legyen minden rendbe. De ritkán szoktak itt misézni... nem es tudjuk mikor... hébe-hóba. Nagy ünnepekkor igen, azt tudom... mint húsvét vagy vízkereszt... de máskor ritkán. Csak ez a Suba, ez minden nap harangozik rendszeren.”²¹

Mindkét templom, a római katolikus meg a református is centrális helyen helyezkedik el a település viszonylatában, épp a faluközpontban. Környezetét uralja mindkettő, főleg a református magasan emelkedő, a távolban is jól látható tornyával. Mindkét templommal a gyülekezetek úgymond kijelöltek egy teret önmaguknak, ami köré meghúzzhatják saját határvonalait. A terek helyekké alakítása tudatos pillanatot igényel, melyre később viszonylagos rutinnal emlékezhetnek.²² A lokális élet természetéből adódik, hogy más szomszédságoktól részben eltérően akar fejlődni. Létrehozza az elkülönülés térbeli, társadalmi, technikai kontextusait.²³ Utz Jeggle szerint nincsenek jó vagy rossz határok, a határok általában emocionálisan feltöltődnek, így vagy csak előnyökkel járnak, vagy a potenciális ellenséggel szembeni befalazást szolgálják. A határ egy „között”, melyet az a veszély fenyeget, hogy egyik oldal magába szippantja vagy a kettő között felmorzsolódik.

3.1.1.a. A római katolikus templom

A templom Urunk színérváltozásának tiszteletére augusztus 6-án tartja búcsúját. Ugyanez a nap a kora középkorban Szent Sixtus pápának volt szentelve.

A római liturgia erre a napra helyezte a bab és a bor szentelését, amelyet a pogány *vinalia rustica* szertartásának örökébe léptetett. Az áldás Kelet-Európa felé is elterjedt, de a bab megszentelése kimaradt belőle.²⁴ Említettem, hogy a templomot egy Zámblér János nevezetű plébános építette saját költségén 1844-ben, a papi kertet és a területet is ő adományozta az egyházközségnek. A templom javítására 1877-ben, 1931-ben és 1943-ban került sor. A reformáció kezdetén a falu nagyrésze áttért az új vallásra, ezért katolikusok nagyon kevesen maradtak a faluban. A Historia Domusban tett utalások is erre engednek következtetni, miszerint még 1910-ben is alig volt 450 lélek katolikus a faluban. 1873 előtt a csernátóni katolikusok Futásfalva körzetéhez tartoztak. Ez az arány az 1940-es évek folyamán 950 fölé emelkedett. A plébánosok említést tesznek arról, hogy az 1940-es évek folyamán már megjelennek a falu vezetésében katolikus személyek is, holott azelőtt erre nem volt példa: „már vannak szép számmal katolikusok a vezetőségben is, hivatalnokok is. Tíz évvel ezelőtt a községet katolikusok nem vezethették. Alig hallottam dicsértesséket! A reformátusokkal szinte mindig vitakozunk, sáttánnak csúfolnak minket, katolikus papokat. Legtöbb vita a házasságok körül alakul ki. A reformátusok a reverzálisba nem tudnak sehogy sem belemenyugodni, pedig kálvinista találmány. Ez a küzdelem addig fog tartani, míg egy református lesz a világon.”²⁵

A plébános arról is beszámol, hogy a reformátusok aránya egyre csökken, a katolikusok meg fogják előzni, mivel a katolikus családokban nem volt ritka a nyolc gyermek, míg a reformátusoknál nagyon is: „Most szegény földnélküli híveim szaporodnak, a 8-10 gyermekes család nem ritka, de csak a katolikusoknál. A reformátusok száma csökkent, 20 év múlva el fogjuk hagyni őket, már most közelítjük. Nálunk is az anyagiasság, ingatagok katolikus házasságot kötnek.” A következő plébános azt állítja: „Még 200-300 év és az ősi katolikus templomban, amit az 1600-as években a hitújítók erőszakkal elvettek, újra Jézus Krisztus otthona lesz.” Utal itt arra, hogy a település református templomát, mely a reformáció előtt a katolikus egyházközség épülete volt, a folyamatosan szaporodó katolikus közösség visszaszerzi majd, miután meghaladták a református közösség arányát. A két felekezet közötti állandó civakodás, főként a múlt századokban, jellemző vonása volt a településnek. Ezt a szájhagyomány és írott források is alátámasztják. Az elmúlt évtizedekben ez az állandó konfliktushelyzet csökkenni látszott, sőt óvatosan mondhatnánk, hogy meg is szűnt. Viszont a kétely, az óvatosság és a bizalmatlanság néha még

²¹ Balogh József közlése alapján (születési év: 1939).

²² APPADURAI, Arjun é. n. 9.

²³ Uo., 18.

²⁴ BÁLINT Sándor 1977, 162.

²⁵ Farkas Antal plébános kézírata, 1946.

felüti fejét a két közösség között: „Közös temetői ravatalozó építéséhez fogtunk. A református egyházközség biztosítja a területet. Igyekeztem minél jobb szerződést kötni velük, hogy híveim a későbbiek során ne legyenek becsaphatók. Takács Lajos tiszteletes tisztességes partnernek tűnik, de nem élünk a világ végéig.”²⁶

Visszatérve a templomhoz, vallásgyakorlási alkalmakon, minden esetben számításba jöhet, legyen az liturgikus istentisztelet, egyéni, közösségi ájtatosságok, búcsúk, esküvők, keresztelek, halotti megemlékezések, házassági évfordulók, elsőáldozások, bérmlások, történelmi megemlékezések stb. A templom kertjében felállított oltárnál szabadtéri eseményekre is sor kerülhet, mint például az elsőáldozásokra, a bérmlálkozásokra, a templom búcsúünnepére, de ezekről bővebben később. Habár a római katolikus egyház nem szabályozta rendeletekkel a hívek templomi ülésrendjének módját, a gyülekezet valamikor mégis nagy hangsúlyt fektetett az ülésrendre, manapság ennek hagyománya folyamatosan elveszíti tartalmát, kiveszik a köztudatból.

Idősebb adatközlőm a templomi ülésrendről, mely nem annyira hangsúlyos és keretek közé szorított, mint a református templomban, így nyilatkozik: „A gyermekek külön ültek az első pad sorokba balról, egyik sor pad a nőké, másik a férfiaké volt. A karzaton a férfiak ültek, a fiatalok, a kórustagok, a kántor, mert ugye ott van az orgona, s akkor a pap ott ül az oltárnál az emberekkel, szemben a ministránsaival. Azok mellette ülnek örökké, a két oldalán ülnek, s ők szoktak segíteni a papnak kitölteni a bort, csengettyűzni, olvasni a szent ígét, kiosztani az ostyát. De ma ez már nem működik így, mert most az asszonyok a férfiak helyére es bēülnek, s fordítva es így van. S az asszonyok a gyermekeket nem küldik előre az első sorokba, hanem bēengedik magik mellé hátul. Pedig a gyermeknek nem ott lenne a helye a nagyok között.”²⁷ Látható, hogy ebben az esetben is egy normát követtek, mindenki megpróbálta ahhoz tartani magát, ami illendő volt, ami generációk óta áthagyományozódott. Ha a közösségből valaki megszegte ezt az íratlan szabályt, arról kialakult egy bizonyos negatív vélemény. Ez az állandó „felügyelet alatt levés, a terület birtoklása és szemmel tartása” szorosabban összetartja a csoportot, összehangolja a csoport tevékenységét,²⁸ erősíti a csoportkohéziót. Ennek az ellenőrzésnek a megszűnése a csoport kohéziójának széteséséhez vezethet. Az előírások hatalmas rendszere világossá teszi mi az, amit megtehet az ember és mi az, amit el kell kerülni.²⁹ A templomi ülésrendben felismerhető a társadalmi

rend is, melynek megsértése gúnyolódást válthat ki. Az ülésrend a valóságos társadalmi hely megjelenítője, a hagyomány érvényességén keresztül válik legitimé. Egy határ, mely kijelöl egy helyet valaki számára, a különbségeket láthatóvá teszi, és így rögzülnek azok.³⁰ A templomba lépésnek, a templomban való viselkedésnek is vannak íratlan szabályai. A szakirodalom is megemlíti, hogy „nagyot vétett a közösség és az egyház szabályai ellen az, aki a templomban beszélgetett, nevetgált, viháncolt, hátrafordult, ivott, részegen dülöngött, vagy nem megfelelően öltözködött. A délelőtti nagymisére mindenkinek a legjobb és a legszebb ruháját illett fölvenni.”³¹ Adatközlőim elmondják, hogy milyen fontosabb íratlan szabályokhoz kell tartaniuk magukat, ezekről semmilyen körülmények között nem feledkezhetnek meg. Nem illik a templomba későn érkezni, de a szertartás befejezése előtt sem illik elmenni. Szép gesztusnak tartották, ha a hívő legalább 5–10 perccel beharangozás előtt megérkezik a templom elé. Így jut idő beszélgetésre is, a kis csoportok nemek és generáció szerint differenciálódnak, tömörülnek a templom előtti térben. Külön csoportot képeznek a gyerekek, a fiatal lányok, külön bandában álldogálnak a fiatal legények, házas férfiak és fiatalasszonyok. Az idős asszonyok általában beharangozás előtt elfoglalják jól megszokott helyeiket a templom padjaiban. A beszélgetések csendesek, visszafogottak, hogy ne sértsék a hely szellemét. Ugyanígy beszélgetnek a templom előtt mise után is. A templom előtti tömörülés és a visszafogott viselkedés, az íratlan szabályok betartása jellemző a protestáns hívők körében is. Az alsócsernátoni református hívők ugyancsak szégyenletesnek, megvetendőnek tartják a hangos beszélgetést, a késést, az illetlen viselkedést a templom területén, mivel a „templom mesterséges szent hegy, mely összeköti a földi és a transzcendens világot.”³²

A térdhajtás is elengedhetetlen mozzanata a katolikus templom szent teréhez való viszonyulásnak, az alázatosságot, a dicsőítést jeleníti meg. A templomba lépve a hívek belemártják ujjukat a bejárathoz közel elhelyezett szenteltvízbe. Térdet hajtva keresztet vetnek, de mielőtt a padba beülnének, ismét térdet kell hajtaniuk és keresztet vetniük. Kifele ugyanezt a rituálét végig kell csinálniuk. A szakrális térhez való viszonyulás egyik mozzanata az is, amikor egy katolikus személy felekezetiével azonos templom előtt halad el és kalapot emel vagy keresztet vet előtte.

A templom belterében az oltár előtti lépcső szintén fontos határvonala a katolikus közösségnek.

²⁶ Bakó Antal plébános kézírata, 2007.

²⁷ Ráduly Mária közlése alapján (születési év: 1932).

²⁸ HALL, Edward 1969, 21.

²⁹ JEGGLE, Utz é. n. 2.

³⁰ Uo.

³¹ Magyar Néprajz, VII. Népi vallásosság c. fejezet.

³² TÁNCZOS Vilmos 2006, 106.

A csoport tagjai érzik, hogy abban a térben ugyan-csak alázatosan kell viselkedniük. Nem léphetnek fel a lépcsőre térdhajlítás nélkül, a fenti hatalmak előtt meg kell hajolni, tiszteletet kell adni nekik. Itt nem arról van szó, hogy az idegen, ellenséges külvilágot választja el a lépcső vagy küszöb a védett, belső világtól. Sokkal inkább a szent és a profán közti átmenetet képezi az oltárhoz vezető lépcső, mint ahogy a pap is mediál égi és földi között. A felső, transzcendens világ és a profán, emberi között mutat átjárhatóságot, összeköt, ugyanakkor elválaszt.

A gyóntatószék környéke szintén egy fontos helyszíne a határképződésnek, közelében mindenki óvatosabban mozog, halkabban jár és beszél, mint a templombelső más részeiben. Mintha körülötte egy láthatatlan háló húzódna és ezt átlépve az ember egy más dimenzióba kerül, átszellemül.

A templombelső szerkezeti felépítését tekintve az oltár a templom fő tengelye. Minden egyéb az oltár függvényében helyezkedik el. A padosorok az oltárral szemben jobb és bal oldalt állnak, a padosorok fölött szintén az oltár terére koncentrálnak találhatjuk a karzatot az orgonával. Így a pap és a kántor is megfelelő szemkontaktust tud kialakítani egymással, hogy a ceremónia üteme összhangban folyhasson le. A tér jobb oldalán néhány padosor fölött találhatjuk a szószéket, mely teljesen funkcióját veszítette, mivel a plébánosok az oltár előtt celebrálják a misét. Az oltár előtt ülő plébánost ministránsok veszik körül kétoldalt, kik segítenek neki a mise lebonyolításában. Az oltár terében jobbra ajtó nyílik, mely a sekrestyébe vezet. Az ajtó fölött találjuk a templomépítő Zámblér János arcképét és egy csengőt, melynek meghúzásával érkezik ki misézni a pap ministránsaival együtt.

3.1.1.b. A református templom

A protestáns templomok a gyülekezet egyben-tartására alkalmas helyek, ahol az üzenet közvetítése történik. Legfőbb funkciója a hang szabad szárnyalása központi vagy kicsit megemelt helyről. Az individuális szent csendhez és esztétikumhoz képest a szent közösség és a hang helyévé válik a templom. A 18. században törvény tiltja a protestáns templomok templomszerű építését toronnyal. Közösségi helyeiket alkalmi épületekbe helyezték, a liturgia vált elsődlegessé.³³

Az első templom építésének idejét nem ismerjük. A református egyházközösség történetének kezdete a 16. század második felére tehető. Alsócsernáton ekkor már egyike volt Háromszék legnagyobb településeinek. A templomerődítmény már akkor állt, a felduz-

asztott Nagypatak vize vette körül. A falu közössége felvette a református vallást, így a templomot is reformátussá alakították. A katolikus templomok reformátussá való átalakítása a „második nagy képrombolás” idején következett be. A freskókat bemeszelték, a szobrokat, oltárokat eltávolították.³⁴ A templom centrumába, piacterére az úrasztala került, mely átvette az oltár funkcióit, a liturgia helyévé vált.

1799-ben a déli oldalt lebontották és újjáépítették, mivel megrepedezett, a híveket beomlással fenyegette. Ez a nagy munkálat 1800-ban fejeződött be, s a templom formája, stílusa alapján azóta nem változott.³⁵ Voltak még apróbb átalakítások, végleges formáját a 20. század elején. Azóta párszor az időjárási viszonyok miatt renoválni kellett, főként a tornyot. A templomhajó északi falában egy „epitáfium”-ot, feliratos sírkövet találunk, mely egy „bús tragoedia ártatlan áldozatainak, a kegyetlen Basta által 1600-ban legyilkolt Domokos Tamásnak és Domokos Domokosnak” állít emléket. A sírkőn a következő felirat áll: „Epitaphium G. D. Thomae ac Dominici Damokos, qui bona spe in Domino quieverunt 20. septemb. 1600.” Rajta a Damokos család címere található.³⁶ A várfalat az ellenség soha nem tudta lerombolni, de a sok földrengés nagyon kikezdte, s 1888-ban, mivel már védelmi célt nem szolgált s a templom keleti részét veszélyeztette, lebontották, s az anyagból az egyházi telket bekerítették. Csupán az északi részén épen maradt mintegy 35 méter hosszúságban hagyták meg. A templom körül 1912-ben parkot létesítettek juharfákból, a templom déli várbástyáját ma gyülekezeti teremként használják, felházként emlegetik a gyülekezet tagjai.³⁷

A *Magyar Néprajz* VII. kötetében, a Népi vallásság című fejezetben utalást találunk a protestáns templomokra, miszerint azok dogmatikailag nem szent terek, mint a római katolikus, amelyben az oltáriszentség és az áldozati kultusz a hittani meggyőződés szerint mindig biztosítja az Isten jelenlétét. A protestáns istentiszteleti helyen csak imádság, ének és prédikáció hangzik el, minthogy a reformátori teológia szerint Jézus halála után nincs szükség újabb papi áldozásra. Egy helyszín akkor lesz istentiszteleti hely, mondják a protestánsok, ha az emberek ott istentisztelet megtartásának céljából gyűlnek össze. Ennek az elméletnek gondolati alapja: „Mert ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az én nevemben, ott vagyok közöttük” (Máté 18:21). Mindezek mellett a templom a protestáns hívek szemében szent tér, mert az „Isten háza”, ahol nemcsak szertartás idején, hanem mindig illedelmesen kell viselkedni.

³³ SZACSVAY Éva 2006, 236–237.

³⁴ Uo.

³⁵ *Csernátoni Füzetek*, 11, (1994) 3.

³⁶ *Csernátoni Füzetek*, 12, (1995) 2.

³⁷ *Üzenet*, II, 10, 5.

A protestáns úrvacsoravételhez való járulásnak jól meghatározott sorrendje van, ezzel szemben a katolikus áldozási sorrend nem meghatározott, abban kimerül, hogy jólnevelt fiatalok előreengedik az idősebb generáció tagjait a sorban. A protestánsok kimondottan vigyáznak arra, hogy a szabályokhoz mindenki tartsa magát, hogy ezáltal ne szentségtele-nítse meg a teret és társát se sértse meg. Úrvacsorát a protestáns egyházak csak főbb ünnepeik alkalmával kínálják fel (karácsony, húsvét, pünkösd, virágvasárnap, újév, reformáció ünnepe). Az úrvacsoravételhez az úrasztalához kell járulni, mely a templom terének közepén helyezkedik el, és a templom legfontosabb kultikus tárgyának számít (lásd mellékletben a református templom alaprajzát). Rajta mindig fehér, tiszta abrosz található, és állandó friss virág, melyre a harangózonak nagy gondot kell fordítania. E centrum köré szerveződik a templom többi berendezési tárgya (a padok, szószék, orgona, karzat stb.) Az úrvacsoravételt az idős férfiak kezdik, őket követik a fiatal házaspárok, majd az idős asszonyok, fiatal asszonyok, ifjak, a sort zárják a frissen konfirmáltak. Az úrasztala megkerülésével jutnak el a lelkészhez, ki felkínálja először a kenyeret, majd a bort. A kenyeret tálcán tartja a kezében, a bort egy kehelyben hozza. Az úrvacsora vétele után a gyülekezet tagjai ugyancsak az asztal megkerülésével jutnak vissza ülőhelyeikre. Két lelkész úrvacsoraosztása esetében az egyik a bort tartja kehelyben, a másik a kenyeret tálcán, a gyülekezet tagjai egyik lelkészről a másikhoz járulnak, ugyanis a kenyér és a bor sorrendje nem felcserélhető. A katolikus áldozásnál ilyen esetben a gyülekezet kettős sorokat képez, egyesek az egyik plébánostól, mások a másiktól kapják a szent ostyát.

Ahogyan az úrvacsoravétel sorrendje meghatározott, az ülésrendnek is szabályai vannak. A tér közepén helyezkedik el a legfontosabb tárgy, az úrasztala, azzal párhuzamosan a szószék, amelyek kettészelik a teret. Egyik oldalon a nők számára kijelölt padosorok találhatók, másik oldalon a férfiak számára kijelölt padosorok. A gyermekek mindkét oldalon az első padosorokat foglalják el, míg a fiatal legények az orgona mellett, a karzaton foglalnak helyet. De a padosorokra nemcsak a nemek szerinti osztályozás jellemző, hanem nagyon fontos, sőt, mondhatni fontosabb szerepet tölt be a társadalmi rang szerinti osztályozás. Manapság nem léteznek éles határok a társadalmi osztályok között, nem tartják annyira számon az egykori földbirtokosok és leszármazottaik, illetve az egykori „por népe” és azok leszármazottai közötti különbségeket. De a templom az a tér, ahol tudja mindenki, hogy hová tartozik. A nemesi családi padokba ritkán ül hallgató, legfennebb idegen, nem a közösség tagja.

Igencsak illik ide Edward Hall megállapítása, mely szerint a rangsorban feljebb álló egyedek általában nagyobb személyes távolságot tartanak, mint a társas hierarchiában alacsonyabb helyet elfoglaló egyedek. Mely alacsonyabb helyzetet foglal a rangsorban, saját területe egy részéről lemond a domináns egyedek javára.³⁸ A gondolat hűen tükrözi templomunk ülésrendjét is, melyben láthatjuk, hogy templom tere külön padosorokat biztosít a nemesi származású híveknek, akik igencsak kevesen vannak, és nagyrésztük elszármazott a településről. Ezért maradnak ezek a padok rendszerint üresen. Ezek a padosorok a templom terében körkörös a fal mellett találhatóak, feltűnően kecses, megmunkált formáikkal, különböző faragott mintázataikkal, némelyiken az illető család címere is megtalálható (pl. a Damokos család faragott címere). A *papiszék* is a fal mellett helyezkedik el, közvetlenül a szószék mellett jobbra, míg a *papné* széke a szószék közvetlen közelében balra található. A templom északi padosora az egykori földműves rétegé, míg a déli padosorokban ülnek a *katonarenden valók*, illetve azok leszármazottai.

Karácsonykor egy magas fenyőfát állítanak fel a szószék mellé, melyet rendszerint a felekezet ifjúsága díszít fel. Szenteste az úrasztala és a szószék körüli tér betlehemmé változik át, ugyanis ott mutatják be a gyermekek a karácsonyi betlehemes műsorukat, majd az istentisztelet végén egyenként a fenyőfa alá járulnak karácsonyi ajándékaikért. Ugyanez történik a katolikus templom oltár előtti terével is karácsony szent estéjén. A betlehemezőket elfoglalják, az esemény következtében élettel telik fel a tér, könnyebben belakható és a mozgás is szabadabbá válik, nem annyira korlátokhoz kötött. A reformátusok az istentisztelet előtti gyülekezés alkalmával nem a templomkapu előtti teret népesítik be, mint a katolikusok, hanem bevonulnak az udvarra, a templom és a gyülekezeti terem közötti térben csoportosulnak. Onnan majd ki-ki a főajtón, mellékajtón, férfiak esetleg a karba vezető feljáraton vonulnak be a templom terébe. A padokban való helyfoglalás előtt a reformátusok nem térdet hajtanak, hanem álló helyzetben egy pillanatig tisztelegnek a felső hatalom előtt. Az istentisztelet befejezése után a lelkész a templom előtt várja a kifele tartó híveket és mindenkivel kezét fog egy „Békesség Istentől!” köszöntéssel egybekötve.

A templomok alkalmakként profán funkciókat is ellátnak. Erre nagyon jó példa a református templom mögött húzódó kőfal, mely *védelmi funkciót* töltött be a békétlen időszakokban, vártemplomként működött. A templom tornya, mivel magasan húzódik, jó megfigyelőhelyül szolgált, őrizve a falu biztonságát. A várfal déli bástyája ma is épen áll, viszont ma gyü-

³⁸ HALL, Edward 1969, 26.

lekezeti teremként használják, ahol főként a gyülekezet ifjúsági csoportja, az IKE járt bibliaórákra, amíg saját gyülekezeti termet nem kaptak. A templomok néha *kulturális rendezvények* helyszínül is szolgálnak. Ilyen ünnepek az anyák napi megemlékezés, március 15 megünneplése, '56-os forradalomra való emlékezés, a reformáció hódításának megünneplése októberben stb. Ezenkívül mint a falu jellegzetes, 1800-as években épült *műemlékei, idegenforgalmi látványosságként* szolgálnak, melyet mindig meglátogatnak a faluba járó, főként Magyarországról érkező turisták.

3.1.2. A harang

A szakrális építmények sorában többirányú funkciókat lát el a harang, melyet szintén a fedett tér kategóriájába vettem, mivel szorosan összekapcsolódik a templom terével. Mivel a templom szakralitással bír, így elemei is szentséggel telítettek. Ilyen elemei például az oltár, az úrasztala és a harang. A harangokat a templomtoronyban helyezik el, napjainkban főként villamosítva működnek. A harangban, mivel a templom része, a tér szakralizációja testesül meg, de az idő megszentelését is szolgálja. A harang és a harangozás funkcióiból adódóan többféle módon tagolja az emberek mindennapjait. A harangszó jelezte régen és jelzi ma is faluhelyen a reggelt, a déli pihenőt és az esti alvás idejét. A harangok bizonyos hiedelmi töltettel is rendelkeznek vagy rendelkeztek az elmúlt évtizedekben, évszázadokban.

A harang főleg a vallásgyakorlás időbeli szerkezetében játszik fontos szerepet. A térbeli környezettel fennálló kölcsönösség egyfelől a harang készítettetésében és használatában, másfelől ez utóbbi funkcióiban lelhető fel.³⁹ Térbeliségéhez tartozik, ahogyan a harang hangjával betölti a teret, esztétikai élményt nyújtva a „hallgatóságának”. A harang használata szorosan összekapcsolódik a vallásosság helyi gyakorlatával. Legfontosabb funkciója a vallásgyakorlási alkalmak időpontjának hírül adása, haláleset közlése, házassági alkalmak hírül adása, emlékharangozások évfordulókon, vagy közelgő veszélyre, például tűzre, árvízre, ellenség közeledtére való figyelmeztetés (amit ma már nem gyakorolnak) a közösség számára. A harangok olyan szakrális tárgyak, amelyek az ég és a föld között függve közvetítenek e két világ között, s mindeneke előtt az isteni törvény kinyilatkoztatását, Isten hangját jelképezik. Hangja egyúttal hívás, esetleg segélykérés is, de a rossz elűzését, a megtisztítást is szolgálta. A mennyköcsapás elhárítására harangozni szoktak, hisz az égi hatalmak haragját, csak az isteni bölcsesség elfogadását hirdető harangszó tudja meg-

békíteni. A keresztyényeket a halottak napján való harangozás a feltámadásra emlékezteti. Magyarországon a déli harangszó a nándorfehérvári ütközet emlékére szólal meg. A templomi harangokat, melyekről azt tartották, hogy zúgásuk elűzi a nyári viharokat, és villámhárítóként is szolgáltak, viharúzó Szent Donátnak szentelték.⁴⁰

A szentmise és istentisztelet kezdetét, végét, az óév végét, az újév kezdetét harangszó jelzi, katolikusoknál a kenyér és a bor átváltoztatását is. Fontos szerepe van a harangszónak a mezőn dolgozó földművesek életében, mivel gyakran harangszó után állapítják meg az időt. Vallásosságukra szintén hatással van a harang megkondulása, ugyanis déli harangszónál kalapot emelnek, néha elhangzik az „Édes Jó Istenem, segíts meg!” formula és leülnek ebédelni a határban. A magyar nép sok helyen úgy tisztelte meg az ördögi kísértést elhárító harangszót, hogy amíg szólt, felhagytak a beszéddel és keresztet vetettek.⁴¹

A harang vallásos szolgáltatást nyújt, mivel halálesetkor a halott hozzátartozói meghúzzák a harangokat az elhalálozott emlékére. A harangszó és a gyászmenet kíséri utolsó útjára a halottat a szülőháztól a temetőig. A harangok használata a 14–15. században vált elterjedté európai keresztyén körben. Elterjedésük szorosan összefügg a Kárpát-medencében elterjedő nyugati toronnyal egybeépült templomok megjelenésével. A harangozási rend kapcsolatban van az illető közösség értékrendjével, szokásaival.

Alsócsernátonban a református harangozási rend nem sok sajátosságával tér el a katolikus harangozási rendtől. Adatközlőim elmondták, hogy a református templomban kettő, egy kicsi és egy nagy, míg a katolikusban csak egy harang található. A *katolikus harang* viszonylag új állapotában van megszentelve, ugyanis 1958. augusztus 7-én került a régi, háborúban elhasznált harang helyére, „Szűz Anya szeplőtelen szíve” tiszteletére áldotta meg az akkori plébános. Így a Mária nevet kapta, mely célra a református testvérek is adományoztak. A *református harangoknak* bonyolultabb történetük van, ugyanis többször átöntötték őket, elhasadtak, így újat kellett szerezni, máskor tűzvész pusztított a településen és megolvadt a nagyharang. Az első világháborúban szinte erőszakkal elvitték a nagyharangot, a másodikban is „besorozták”, viszont a lelkész hosszas utánajárással elérte, hogy a nagy helyett a kisharangot vigyék el. Új kisharangot csak a háború után készítenek újra.

Adatközlőim a hétköznapi harangozás rendszerénél, úgy a katolikusoknál, mint a reformátusoknál, pontos órákat adtak meg, sőt elkülönítették a téli

³⁹ BARTHA Elek 1992, 46.

⁴⁰ HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András

– SZEMADÁM György 2004, 119–120.

⁴¹ Uo., 120.

időszakban történő harangozást a nyári időszakban történőtől. Ez is arra utal, hogy mennyire központi helyet tölt be a harangozás az életükben: „*Hát háromszor szokták, reggel, délben, este. A katolikusoknál nyáron reggel 06:30-kor, délben 12:00-kor, este 06:30-kor. Télen reggel 07:30-kor, délben 12:00-kor, este 07:30-kor. A reformátusok nyáron reggel 07:00-kor harangoznak, délben 12:00-kor, este 07:00-kor. Télen reggel 08:00-kor, délben 12:00-kor, este 08:00-kor.*”

A halálesetkor történő harangozásról így számoltak be: „*A református toronyban férfi halálakor a nagy haranggal harangoznak, amikor női személy hal meg, akkor a kicsi harangot húzzák. A katolikus toronyban a férfinak, s a nőnek es ugyanavval a haranggal harangoznak. Halálesetkor szokták mondani, hogy szagatnak. Ez abból áll, hogy a reformátusok meghúzzák a nagyharangot, az 15 percig mejen, utána 5 perc szünet, s utána mind a kettőt 15 percig húzzák, a kicsikét s nagyot es. A katolikusok 15 percig húzzák, 5 perc szünet, megint 15 percig mejen s utána megállítják*”.⁴² A halott temetése előtti két napban a harangszó jelzi délután négykor és a déli harangszót követően, hogy haláleset történt az egyházközségben. A halál beállta után rögtön egy családtag vagy egy rokon jelenti be a sajnálatos hírt a lelkésznek, majd a harangozónak. A halálesetet jelzik a toronyban kifüggesztett fekete zászlóval is. A temetés a halál beállta utáni harmadik napon történik, általában a délutáni órákban mind reformátusoknál, mind katolikusoknál. Téli időszakban a délutáni két óra jellemző, míg a nyári időszámításban a délután három órai temetés dominál. A temetés során a harangszóknak különböző elnevezései vannak. Ha a temetés délután kettő vagy három órától kezdődik, akkor előtte húsz perccel kezdenek harangozni. Ezt nevezik gyűlőnek, amikor a temetésre készülők lassan gyülekezhetnek a halottas háznál. Amikor a szertartás a végéhez ér és a halottat felteszik a halottas kocsira, felrakják a kocsi oldalára a koszorúkat, újra megszólal a harangszó, a kísérő. Ennek szerepe, hogy a rokonokkal, ismerősökkel együtt elkíséri a halottat utolsó útjára egészen a sírig. A sírnál a koporsó elhantolását ugyancsak harangszó kíséri, ez a takaró, mivel a halottat befedik. A reformátusoknál a temetést követő vasárnapi istentiszteleten megemlékeznek a halotról és a gyászoló család a megemlékezésre, meg az emlékharangszóra bizonyos összeget befizet az egyházi pénztárba. Ez az emlékharangszó a délit követi, ha több halottra is megemlékeznek, a lelkész a templomban kihirdeti, hogy melyik halottért szól a déli harangszót követő első, második, esetleg harmadik harangszó. A katolikusoknál a hathetes gyászszenmisén szól a harangszó a halottért.

Mindkét egyházközségnél jellemző az esküvői alkalmakkor végzett harangozás, ami általában szombaton történik. Mindkét felekezet harangja megszólal az ifjú pár és a násznép templomba való vonulásakor, ugyanúgy harangoznak kijövetkor.

A keresztelei alkalmak sokszor a szentmisét vagy az istentiszteletet követően történnek meg. Újabban egyre divatosabb lett a szombati keresztelei, szűk körben, a gyülekezet jelenléte nélkül. Ekkor a harangozásra nincs külön kialakított mód. Viszont a szentmise utáni vagy az istentisztelet utáni kereszteleinél csakis a ceremónia lebonyolítása után, miután a szülők, keresztszülők elhagyják a templom belterét, szólhatnak meg a harangok, jelezvén, hogy az istentisztelet vagy a szentmise véget ért.

A vasárnapi katolikus szentmise és a református istentisztelet időpontja megegyezik, mindkettő délelőtt fél tizenegykor kezdődik. Az alkalomra hívásként mindkét templom harangja a ceremónia előtt háromszor szólal meg, ahogy adatközlőim elmondták „*először 09:30-kor, másodszor 10:00-kor s harmadikszor, amikor bé kell menni, 10:30-kor.*” A katolikus templomban mise alatt az oltáriszentség felmutatásakor ismét megszólal a harang és a mise befejeztével újra.

3.2. Nyílt tér

A tér nem egyszerűen egy passzív tartály, mely a törvényszerűségek keretétül szolgál, hanem a megvalósulás aktív eleme, azt befolyásoló, módosító tényező.⁴³ A nyílt terek csoportosítását is Heiler tipizálása szerint sorakoztattam fel. Ebbe a kategóriába vettem a temetőt, mely a legkiterjedtebb nyílt szakrális térszerkezet a településen. Itt megemlítem a faluban néhány helyen megtalálható telkes temetkezést is. A következő nyílt térszerkezeti típus a katolikus templom kertjében felállított szabadtéri, tábori oltár, mely kezdetleges formájában a '40-es években létezett a templom árnyékában. Végleges formáját 1987–1991 között nyerte el, amikor az akkori plébános, főtisztelendő Oláh Dénes átkonstruálta a plébánia és a templomkert arculatát. A mai fából készült oltárt ő építette meg. Továbbá e kategóriában tárgyalom a szakrális célú határbeli építményeket, mint útmenti kereszteket, szobrokat, melyekből mára már csak négy darab maradt a faluban. A kultikus, vallási gyakorlattal összefüggő történelmi események színtereit ugyancsak a nyílt térszerkezetek osztályába sorolom.

3.2.1. A szabadtéri oltár

Az oltár a Földnek, továbbá a világ középpontjának a szimbóluma, illetve annak a spirituális központnak a helye, ahol égi és földi világ közt közvetlen

⁴² Balogh József közlése alapján (születési év: 1939).

⁴³ FARAGÓ László 1991, 1, 107.

kapcsolat jöhet létre, az istennek bemutatott áldozat helye. Az ősi áldozati oltár a közösség mágikus centruma volt. A bibliai föld és kőoltárok építésének mikéntjét maga az Úr írja elő Mózesnek. Az Újszövetség Utolsó Vacsora asztala a keresztény oltárok előképe és mintája. Az ókeresztényeknek még nem volt oltáruk, hanem asztalnál fogyasztották el az úrvacsorát. A mai oltárok a keresztény templomokban a 3. századtól honosodtak meg, s ezeket vagy szentek, vértanúk sírja fölé emelték, vagy pedig az oltárüregben tartották ezek ereklyéit.⁴⁴

Az alsócsernátoni katolikus szabadtéri oltár a templom fákkal övezett kertjében áll, a fák árnyékában kellemes hőmérsékletet nyújtva a nyári kánikula elől behúzódozó gyülekezet számára. Számos szakrális esemény helyszínéül szolgál. Ezek közül elsősorban kiemelem az egyházközség búcsúját, melyet augusztus 6-án, esetleg az azt megelőző, vagy az azt követő vasárnapon ünnepel a gyülekezet Urunk színeváltozása tiszteletére. Ilyenkor a templomkapu előtt vásárosok sátrai sorakoznak, kínálva ínycsiklandozó portékáikat, melyet az ünnepelni jöttek, nemcsak a szentmise végén, hanem már megérkezésükkor megvásárolnak. A búcsús ünnepek jellegzetessége, hogy számos plébános jelen van ilyenkor a környék egyházközségeiből érkezve. A szentmisét mindig egy idegen, arra felkért plébános végzi, a többiek esetleg besegítenek neki. Az áldozás üteme gyorsabb, mivel két plébános nyújtja a szentostyát a hívek felé, kik két sorban érkeznek az oltárhoz. Ezeken a szakrális ünnepnapokon a résztvevő gyülekezet aránya is megduplázódik az átlagos vasárnapokhoz viszonyítva. Az egyik plébános erre azt mondja, hogy a hívek a „vallási életet egy kampányszerű valaminek képzelik el, mivel csak akkor jönnek rengetegen templomba, amikor jeles ünnepek vannak.”⁴⁵ Az oltár körüli elhelyezkedési rend, a tér benépesítése nagyjából megegyezik az összes szabadterben tartott szentmise esetében. A templom búcsúünnepén kívül mindig itt tartják meg az elsőáldozásokat és a bér málkózásokat. Ezekre általában tavaszon vagy nyáron kerül sor, ilyenkor többnyire kellemes az időjárás és hangulatosabb a szabad ég alatt, a zöld lombok között ünnepelni, esztétikai élményt nyújt. Persze ebben az esetben közrejátszik az a tény is, hogy a templom befogadóképessége nem túl nagy, ezekre az ünnepekre vendégek is érkeznek, távolban lakó rokonok, elszármazottak, ismerősök, így tágasabb térre van szükség. Egyik adatközlőm így nyilatkozik a szabadban megrendezett ünnepségekről: „Szoktak a templomkertbe, ott es, ha olyan idő

vót. Oltárt szoktak állítani, szentképeket, szobrokat állítanak, virággal, zöld ággal feldíszítve. Az elsőáldozás s a búcsú es ott zajlik a templomkertbe, áldozócsütörtökön szokták megtartani az elsőáldozást.”⁴⁶ Elmondja, hogyan dekorálják ki a kertet szent képekkel, virággal, szobrokkal, nyírfaágakkal az ünnep alkalmával, az esztétikum, a szakralitás, az áhítat tökéletesebbé tételének érdekében. Az ünnepre való készülődés a kertben már az alkalom előtt egy héttel kezdetét veszi. A plébános lekaszáltatja a fűvet az udvarról, nyírfaágakat hozat az erdőből helybeli favágókkal, rendbe rakják a kerítést, az oltár padlózatára tiszta szőnyeg, az asztalra tiszta terítő és virág kerül.

Adatközlőm részletesen beszámol a plébánosok elhelyezkedéséről a kinti oltár terében, ahhoz viszonyítja a tömeget, ebben próbálja elhelyezni az ünnepeket: „A plébánosok az oltárnál foglalnak helyet. A nép, a tömeg az oltár előtt, padokon helyezkedik el, vagy az oltár körül körbe zöddágak vannak rakva, s akkor annak a területin helyezkednek el. Elsőáldozáskor jönnek a családok, az elsőáldozók családtagjai, keresztszülők. A nők általában előre mennek az oltárhoz, a padokban foglalnak helyet, a férfiak megállnak leghátul a kert mellett, a fák alatti árnyékban. Nincs túl sok hely, mielőtt elkezdődne a mise, az ünnepeket a templomból indulnak ki kettesével, végigvonulnak a templomkertben, őket követik a papok, a ministránsok elől csengetnek s viszik a keresztest, utána jönnek a papok. Felmennek az oltárhoz, leülnek a padokra, aki a misét celebrálja, az ül középen, a többiek körülötte helyezkednek el az asztal mögött. Az elsőáldozóknak hagyják meg az első két padosort, oda csak ők ülhetnek, külön a lányok egy sorba, s a legények egy másik sorba.”⁴⁷

Külön kiemeli az áldozás menetét. Általában nincs meghatározott rendszer az áldozáshoz járók menetében, csak kivételes esetben az elsőáldozás vagy bér málkálás alkalmával. Ilyenkor az ünnepeket járulnak először az oltárhoz a szent ostyáért, őket követik a szülők, keresztszülők, majd a gyülekezet: „Elkezdődik a mise. Krisztus testének vételénél sorba állnak az oltár elé, először az elsőáldozók kapnak szent ostyát. Utána a szülők, keresztszülők, majd a gyülekezet.”⁴⁸ A szentmise végén az oltártól való eltávozás a plébánosok esetében ugyanolyan szerkezet mutat, mint a megérkezés. Elsőként távoznak a templom beltere felé a ministránsok, az egyikük kezében a feszülettel, majd jönnek az elsőáldozók kettes sorrendben, őket követik a plébánosok szintén kettesével. Miután ők elvonultak, a tömeg is elindul a templomkapu irányába.

⁴⁴ HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György 2004, 221–222.

⁴⁵ Bakó Antal plébános közlése alapján (születési év: 1955).

⁴⁶ Ráduly Mária adatközlése alapján (születési év: 1932).

⁴⁷ Uő.

⁴⁸ Uő.

3.2.2. Szakrális célú határbeli építmények

A tér inhomogenitásának szegmentumai⁴⁹ közé kell sorolnunk a *szakrális célú határbeli építményeket*, melyek Alsócsernátonban főként *útmenti keresztek*-ből állnak, de találunk *szobrot* is. E határbeli építmények a területbirtoklással mutatnak kapcsolatot, ugyanis a területbirtoklás az a viselkedésmód, amellyel valamely szervezet jellegzetes módon kifejezésre juttatja egy bizonyos terület iránti igényét és azt saját fájának egyedeivel szemben is védi.⁵⁰ Ezek az építmények kijelölik egy bizonyos fajta, jelen esetben a katolikus vallásosság határvonalait, mivel kizárólag katolikusok által építettek.

3.2.2.a. Az útmenti keresztek

A keresztek a térben a közösség környezetének szakrális inhomogenitását hordozzák, azon belül is bizonyos funkciókat tekintve szakrális központokat alkotnak.⁵¹ A kereszténységben Krisztus szenvedésének, magának Krisztusnak, Krisztus halál feletti győzelmének a szimbóluma. Egyszerre halál és életjelkép, a legenda szerint a keresztet a paradicsomi bűnbeesés fájából ácsolták. Eredetileg égtájkeresztként mint tér- és időjelkép szolgált. Kezdetben a kereszt a szegény-letes halált jelentette, ezért az őskeresztények „rejtjelezték”. A kereszténység dicsőséges jelévé azután lehetett, hogy Nagy Konstantin az új hitet államvallássá emelte. Ekkor kezd elterjedni szarkofágokon, lámpásokon és más, főleg szertartási eszközökön. A középkortól tovább bővül használata. Az egyházi tekintély emblémájává válik. Templomok alaprajza követi formáját, céhek, lovagrendek, címerek, lobogók jele lesz, titkos társaságok választott emblémája, illetve a rendjelek egyik egyezményes alapformája a csillag mellett.⁵² A keresztek jelentősége a vallás-gyakorlásban mutatkozik meg legszembetűnőbben. Részben amiatt, hogy helyszínt nyújt bizonyos vallás-gyakorlási formáknak. Mellette elhaladva a tiszteltetés általános formája a keresztvetés, kalapemelés, amely gyakran rövid fohással párosul.⁵³ Az útmenti keresztek helyszínt nyújtanak egyházi szertartások megrendezésére, körmenetek, keresztutak bejárására, mint például a búzaszentelési vagy az úrnap körmenet, melynek alkalmával a négy égtáj felé felállított kereszteket felkeresik. Ezeket az útmenti keresztek-ből létrehozott oltárokat mindig egy-egy család állítja fel, az asszonyok gondosan ellátják virággal.

Interjúalanyaim többször is megemlítik, hogy a körmenetek alkalmából mindig kiment a gyüle-

kezet az útmenti keresztekhez, a plébános ott celebrálta a misét: „*Hát minden évbe, aki arra megáll, elgondolkozik, visz egy csokor virágot, egy fohászt elmond. Ezelőtt hittek ebbe, még nagyobb hittel vótak az emberek, mint most. A szárazság éveibe oda jártak imádkozni, felvonulás vót, a gyermekek virágokat hintettek, virágszirmokat az úton, a nép felvonult imádsággal, énekekkel, itt tartotta meg a plébános a misét. A határt megszentelte búzanöveskor, búzát szentelt, több vasárnap jártak arra virágcsokorral az emberek.*”⁵⁴ Felhívják a figyelmet, hogy az utóbbi években változott a körmenet rendje, mivel már nem a régi, a falu határaiban lévő keresztekhez zárandokol ki a gyülekezet, hanem a katolikus egyház által állítatott nagy fakereszthez a falu centrumában, nem messze a katolikus templomtól. Ebből is láthatjuk, hogy vannak terek, melyek deszakralizálódnak, a szakralitás centruma áttevődik egy másik helyre vagy megszűnik teljesen, így az előbbi szakrális centrum elveszíti funkcióját és perifériára szorul. Érdeemes felfigyelni erre a változásra, úgy gondolom, hogy ez szorosan összefügg a Zakariás Erzsébet által emlegetett „katolikus identitás megőrzésével és a közösség erősítésével.”⁵⁵ Főként, ha a statisztikára figyelünk, láthatjuk, hogy a református felekezet dominál a faluban, így a katolikusok nem akarnak „alul maradni”, saját autonómiájukra törekcsenek, a közösség erősítésére, a saját kultikus terük kijelölésére. Ezért állítanak újabb kereszteket, ráadásul a falu centrumában, nem a település periférikus területein. A keresztek határpontok, ahol kezdetét veszi a katolikusok számára nyilvánvaló szent tér.⁵⁶ Zakariás szerint a keresztek pragmatikája Baróton visszaszorult az individualitás szintjére. Valóban több a keresztekhez való viszonyulás individuális formája Alsócsernátonban is, de a nagy fakereszt közösségi jellege ma is megmaradt a körmenetek, egyházi szertartások szintjén. A katolikusok szintén keresztekkel jelölik ki saját szűkebb életterüket, mivel a lakóházak tetejére vaskeresztet állítanak, házoromdísz, úgy, mint templomuk tornyára. Ebből a szemszögből a reformátusokat is meg kell említeni, mivel ők is kijelölik saját életterüket, csak a házak tetején többnyire a csillag jelenik meg, mint templomuk tornyán. A csillagot a helybeliek a betlehemi csillaggal azonosítják, mely Jézus Krisztus születését jelezte. A házoromdísz a házjeggy sajátos megjelenési formája. Egykor az ország (történelmi Magyarország) minden táján volt a házak tetején, csúcsán, oromfalán, esetleg kéményén valamilyen

⁴⁹ BARTHA Elek 1992, 26.

⁵⁰ HALL, Edward 1969, 19.

⁵¹ BARTHA Elek 1992, 56.

⁵² HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György 2004, 155–156.

⁵³ BARTHA Elek 1992, 56.

⁵⁴ Kocsis Katalin közlése alapján (születési év: 1936).

⁵⁵ ZAKARIÁS Erzsébet 1994, 176.

⁵⁶ Uo., 167.

dísz: faragott állatalak, csillag vagy kereszt (lakójának vallásától függően), címer, továbbá nyárs. Hiedelmi szerepe szerint tűzvész, villámcsapás, lidérc vagy más ártó hatalom ellen védte a házat.⁵⁷

A faluban három útmenti kereszt maradt fent, melyek a 12 stációs körmenetek maradványai. A katolikus hívek nem nagyon tudják már a 12 stáció összes helyszínét behatárolni, nem emlékeznek rá, hogy ott mivel volt megjelölve a terület. Azt sem tudták pontosan megmondani, hogy mikor értek véget a faluban a 12 stációs körmenetek, a kommunizmus éveit emlegették, amikor nem szabadott vallásos tevékenység végzésére elhagyni a templom területét, a vallásosság nyílt térben nem valósulhatott meg. Többen ehhez az időszakhoz kötik a hagyományos körmenetek megszűntét és csak néhány különleges mozzanatra emlékeznek. A megmaradt útmenti keresztetek érdekesen oszlanak meg a térben. A két kőkereszt a falu két végében, a periferián található, míg a nagy fakereszt a falu centrumában, közel a katolikus templomhoz helyezkedik el. Kérdésemre, hogy miért állították a két keresztet (az egyik fa alapanyagú, a másik kő alapanyagú) a falu végére, annyit mondtak, hogy azokat az ötvenes években állították, nagy szárazságok idején, így fohászkodtak esőért az Úrhoz. Két falubeli lakos állította őket: „*van két kereszt es a falu két végibe. Ezekhez búzaszenteléskor szoktak járni a falubeliek, vagy szárazság idején. Ott kérték az áldást a termőföldre, áldást a népre.*” „*Azt két falubeli készítette, az egyiket Juga János bácsi, a másikat Fűzi András bácsi, ő megyebíró volt. Az '50-es évekbe csináltatták a szárazságok idején.*” Zakariás Erzsébet szerint a keresztállítás presztízsnövelő cselekedet, mivel egy-egy csoport vagy család állította vallásos buzgóságának és anyagi tehetőségének bizonyága révén.⁵⁸

3.2.2.b. A szakrális szobrok

Szakrális jellegű építményként megemlíthetjük a templom kertjében elhelyezett *Mária-kegyszobrot*, mely az utcára néz. Az arra járó katolikusok különleges figyelemben részesítik, mindig ellátják friss virágokkal, de nincs ez másképp az útmenti keresztetek esetében sem: „*Van egy Mária-szobor a katolikus templomunk kertjébe. Oda a katolikusok szoktak vinni virágot, imádkoznak, hogy segítsen rajtuk Mária, a problémáikat elmondják, gyertyát égetnek ott, kérésszel fordulnak oda.*”⁵⁹ Adatközlőm megemlíti egy *Szent Antal-szobrot* is a templom belterében, és elmondja, hogyan szoktak viszonyulni a hívek ezekhez a kegyszobrokhoz, milyen rítusokat végeznek: „*Ott van a Szent Antal-szobor es, oda es szoktak járni, fo-*

használják a katolikusok. Ezelőtt pénzt tettek a perselybe, megsegítette őket az Isten, de most ki kezd menni divatból minden.”⁶⁰ Láthatjuk, hogy a vallási világkép módosulása lassan végbemegy, melynek következménye, hogy bizonyos szakrális objektumok elveszítik eddigi funkciójukat, deszakralizálódnak.

3.2.3. A temető

A temető területe a kultikus-vallási funkciókon túl része a gazdálkodás helyi rendszerének (kaszálók, gyümölcsfák, csipkebogyókrok). A temetőhöz sok vallásgyakorlási forma, egyházi szertartás kapcsolódik. Ezek közül legnagyobb a halottak napja és a temetések. A halottak napját a katolikus felekezetűek és a protestáns felekezetűek is egyaránt szakrális ünnepként tartják számon. Két mozzanata van: a temetőben tartott közös megemlékezés és a síroknál egyénileg vagy családonként végzett gyertyagyújtás. Bartha azt állítja, hogy a protestánsok nem gyakorolják a közös megemlékezést, csak az egyénit meg a családit. Alsócsernátonban a protestánsok is ünnepelnek közösen, lehetséges, hogy ez katolikus hatásra következett be.

Az alsócsernátoni nagy közös temető a falu keleti részén terül el, a Mál nevű falurész fölötti teraszon. Haszmann Pál múzeumigazgató elmondása szerint 1785 óta temetkeznek ide a falubeliek. Történetesen azóta, amióta Mária Terézia 7722. számú rendelete alapján a temetőket kikaparancsolják, kitelepítik a templomok körüli cinteremből, a lakott területek közeléből. A rendelet alapján a temetőnek: „*a falun jóval kívül kell lennie, és jól conserválva.*”⁶¹ Tulajdonképpen e rendelet alapján telepítették ki temetőnket a jelenlegi Végh Antal Általános Iskola területéről, a vártemplom körüli cinteremből és a várfalak körüli területekről a jelenlegi helyére. Ez a temető az 1780–1800-as években mintegy 10 holdnyi területet foglalt magába, idővel ehhez hozzácsatoltak, így ma kb. 35 hektárról beszélhetünk. Sírjai száma közel jár az ezerhez. A legrégebbi sírjele, amiről tudomásom van, 1785-ből maradt az utókorra.

Amint a neve is jelzi, ez egy közös temető, állítólag nem különül el felekezetek szerint. Egyaránt temetkezik ide katolikus, református és baptista, viszont a temetőn keresztül-kasul láthatatlan határvonalak húzódnak, melyek élnek az emberek tudatában. A temetőbe az út egy székely kapun át vezet, melyet Alsócsernáton lakossága készíttetett 1982-ben a Haszmann fivérekkel. Beton oszlopokhoz rögzített drótkerítés veszi körül e területet. Sírjai eléggé szét-szórtnan helyezkednek el. A temető minden irányból

⁵⁷ HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György 2004, 125.

⁵⁸ ZAKARIÁS Erzsébet 1994, 177.

⁵⁹ Ráduly Mária közlése alapján (születési év: 1932).

⁶⁰ Uő.

⁶¹ BALASSA Iván 1992, 10.

a falubeliek földparcelláival határos. Fontos megjegyezni, hogy Háromszéken egyike volt a leggazdagabb fejfás temetőnek, de manapság sajnos igen elterjedté vált a betonból épített sírhely.

Ha fel akarjuk osztani a temetőt, beszélhetünk régi temetőrészről, ahol többnyire elhanyagolt sírokat találunk az 1800-as évek végéről, az 1900-as évek elejéről, amelyeket már senki nem gondoz. A másik rész a ma is „élő” temető, ezenkívül megemlíthetjük a reformátusok sírkertjét, amelyben egyházi méltóságok, előjárók nyugszanak. Az ő sírjukat többnyire fejfák ékesítik, és gesztenyesor alatt pihennek. Kiváltak, és külön temetőrészt alakítottak ki maguknak a cigányok is a temető hátsó részében, távol a főbejáratától, itt jellemzőek a művirágokkal túlsúfolt sírok. A temető főbejáratához a református egyházi méltóságok sírhelyei vannak legközelebb és a ravatalozóház, melynek építését az utóbbi két évben kezdték el közösen reformátusok és katolikusok.

A családi, nemzeti temetkezést jól szemléltetik a kripták. Az alsócsernátoni temetőben összesen öt darabot számoltam össze. Ezek a falu fontosabb, gazdagabb családjainak sírboltjai (pl. orvosok, földbirtokosok stb.). Ilyen kripták a Damokos család kriptái, a Kocsis család kriptája, a Rápolthy család kriptája és a Gyergyai család kriptája, amely előtt a Haszmann család fejfái állnak, mivel ez a család fontos szerepet tölt be a falu kulturális életében. Régen a különböző családok, nemzetségek temetkezéseit jól el lehetett különíteni. Napjainkban viszont a kriptákon kívül a családi és nemzeti temetkezések egyre kevésbé vannak jelen temetőnkben. Kevés sírt találtam, melyben a gyermekek együtt pihennek a szülőkkel. Azonban a házastársak általában közös sírban fekszenek. Van olyan eset is, amikor a rokonok fekszenek egymás szomszédságában, de helyhiány miatt ez nem mindig kivitelezhető. Az itt élők elmondása szerint temetőnkre jellemző volt valamilyen társadalmi tagozódás is. A tehetősebb családok általában halottaikat a temető centrumába temették, míg a szegényebb családok elhunytjai a temető periferiájára szorultak ki.

A sírok gondozására a falubeliek nagy hangsúlyt fektetnek. Minden család saját ősei sírját tartja rendben. Ezenkívül a helyi tanács alkalmazott egy személyt, aki minden évben lekasálja a kisarjadó füvet, néha a falu ifjúságának egy része szervezett program keretén belül összeszedi a szemetet a temető területéről, tavaly speciális helyet is kijelöltek a szemét lerakására. Az asszonyok általában tavaszon ültetnek virágokat, megtisztítják a sírokat a gyomtól, aztán a már kihajtott növényeket locsolják. Mindenszentek előtt is alapos takarítást végeznek. Halottak

napján a falubeliek gyertyagyújtással emlékeznek az elhunytakra.

Hagyománnyá vált a településen, hogy minden évben, március 15-én a Végh Antal Általános Iskola tanulói és tanári közössége megemlékezik névadójukról, a falu híres szülöttéről, az 1848–1849-es szabadságharcban is Gábor Áron munkatársaként tevékenykedő Végh Antaltól (1811–1882). Sírja a temető bejárata után következik rögtön, a régi sírkő mellé az iskola vezetősége állíttatott 1996-ban egy fejfát.

A temető másik jellegzetessége a katolikus hívek által állíttatott nagy fakereszt a temető centrumában. Az anyakeresztet a Haszmann fivérek faragták, a hívek 1978-ban állíttatták fel, ezzel is kijelölve saját szakrális terüknek határvonalait. Mindenszentek napján használják főként ezt a helyet, amikor is a plébános ünnepi misét celebrál „alatta”. Sokszor a reformátusok is elmennek meghallgatni az ünnepi ceremóniát. A keresztbe vésett felirat a következőképpen hangzik: „őseink tiszteletére megváltásunk jeléül állíttatták a csernátoni katolikus hívek. (1978) Üdvözlégy kereszt egyetlen remény!”

Az ünnepi ceremónia a halottak napján délután kb. 16 órakor kezdődik, amikor megérkezik a református lelképásztor a kántorral, presbiterekkel a temetőbe. A református megemlékezés számára kijelölt szakrális tér a református egyházi előjárók, lelkészek, gondnokok, presbiterek sírjainak környékén található. Ott tartja meg a lelkész a megemlékezést, a hívek köréje gyülekeznek. Nem ugyanebben az időben, hanem a református istentiszteletet követően egy vagy két órával a temető másik részében a katolikusok is gyülekeznek a számukra fakeresztel megjelölt szent térben. Megérkezik a plébános a kántorral, a fakereszt alá állva tartja meg a prédikációt, miközben a hívek köréje gyülekeznek. A prédikáció befejezése után mindkét gyülekezet tagjai a sírok felé tartanak az egyéni vagy családi gyertyagyújtásra: „*A temetőnk nincs félekezettel elosztva. A katolikus egyháznak egy kereszt van felállítva. Ott tartja a pap a halottak napján a misét. A református egyház, ahova vannak temetve a lelkészek, az egyházi emberek, ott tartják meg az istentiszteletet. Temetkezésileg közös, mindenki oda temetkezik, ahova akar s nincs ez megszabva.*”⁶²

A falubeliek a temetőt szakrális térnek tekintik, fontosnak tartják az erkölcsös viselkedési formákat, íratlan szabályokhoz alkalmazkodnak. Kihangsúlyozzák, hogy a halottak nyugalma nem szabad megzavarni: „*Tiszteletben kell tartani a temetőt. Csendben kell lenni, meg kell adni a halottaknak ezt a tisztességet. A temetőbe megnyugvást lehet találni, de félelmetes és.*”⁶³ A temetőben megnyugvást találnak, ugyanakkor félelmet is éreznek iránta, számos hiedelmet

⁶² Balogh Erzsébet közlése alapján (születési év: 1941).

⁶³ Uő.

kapcsolnak a temetőhöz: „*Hát azt tudom, hogy nem szabad rea lépni a sírra. Örökké attól félek, hogy egyszer realépek. Hát azt nem tudom, hogy mét van így, met nekem sem mondták meg a régi öregek, csak örökké annyit mondtak, hogy nehogy a sírra tegyem a lábam. Biztos valami rossz történik akkor. Nem szabad a temetőből hazavinni virágot, sem semmit, met a halott mérges lesz, utánajő, s megbosszulja. S van az, hogy a halottak éjjelin a hótak kijönek a sírból beszélgetni, s azért kell gyertyát gyújtani, hogy ők könnyebben visszataláljanak a sötétben. Osztán a koporsóba es belé kell tenni, amit a halott életibe kért, met hanem visszajő utána.*”⁶⁴

A virág az utóbbi időben a temető szerves részévé vált, a gondozott sírok uralkodó növényzete. Ezek közül többnek a virágzása a halottak napja idejére esik (pl. krizantém).

3.2.3.a. Telkes temetkezés

A temetkezés egyik igencsak különös formája községünkben a telkek végében, vagy a temető területén kívüli temetkezés. Erre példát a településen az 1800-as évektől tudok felhozni, ugyanis ezek a legkorábbi sírok, melyeket megtaláltam és feliratuk még olvasható. Érdekes formája ez a temetkezésnek, mivel tudjuk, hogy a 18. században szórványosan, a 19. században egyre erőteljesebben sürgették a hatóságok, főleg egészségügyi okok miatt a temető faluból történő kitelepítését. A múlt század végén törvény tiltotta meg a templom körüli temetkezést, és egyáltalán a falu szerves magvában való temetkezést, ez alól csak ott adtak felmentést, ahol a templom a falu szélén helyezkedett el.⁶⁵ Kivételek mégis akadtak. Többségében már régóta nem használtak, de napjainkig használtakat is említhetünk a nyelvterület különböző vidékeiről.

Településünkön is négy teret említhetünk meg, ahol történt vagy még mindig történik temetkezés. Az első három helyszín egymáshoz viszonylag közel található, a negyedik másik falurészben van. Az első kettő egymás szomszédságában, két család telkén fekszik, ezek máig „élő, aktív” temetkezési helyek, a katolikus család kertjébe négy éve temettek el utoljára családtagot. A harmadik helyszín a telkek-től nem messze a Kalacs-hegynek nevezett domboldalon található, ez már „passzív” helynek számít temetkezés szempontjából, az 1800-as évekből sírköveknél újabb koriak nem találhatóak itt. Felekezeti szempontból is vegyes képet nyújtanak e terek. Az egyik családi sírkert teljesen katolikus, a másik három valószínűleg református. Erre utal a sírjelek

formája, típusa, szimbólumai, feliratozása. Ezt főként a Kalacs-hegy oldalában található sírjelekről volt nehéz eldönteni, mivel nagyon hiányos a sírjelek megmunkálása vagy az évtizedek folyamán lekopott a feliratozás egy része. A Fellegvár településrészben található családi sírkert szintén egy református család telkében található. Feltételezhetnénk, hogy ez a fajta temetkezés az egyházközségek hatáskörén kívül eső szélsőséges megnyilvánulások, de a lelkes és a plébános az általános temetési prédikációval búcsúztatja és kíséri ki utolsó útjára a gyászmenet kíséretében az itt eltemetett halottat. Az újabb sírok itt is betonból készülnek, a régieket termésköböl faragták ki hozzáértő kezek.

3.2.3.b. Sírok, sírjelek

A temető szakrális jelentést sugárzó elemei a *fejfák, sírkövek és felirataik*. A sír a halott nyughelyét jelzi, míg a soron lévő sírjel a halott helyett áll, az elhunytat jelképezi. A sírjelek vidékenként igen eltérő alakúak, méretűek és faragásúak, de többnyire arra törekedtek, hogy az emberhez hasonlítsák, így aztán volt lába, törzse és feje, sőt kontya is. A sírjelek alakjával tehát ki lehetett fejezni az elhunyt nemét, vagyoni és családi állapotát, életkorát, társadalmi státusát. A vastag fából kialakított fejfa az idősebb és gazdagabb embert jelölte, míg a vékony a fiatalnak járt. Dúsabban faragott volt a gazdag ember, egyszerűbben díszített a szegény ember fejfája. A fejfák csúcsának megformálása a szerint történt, hogy nő vagy férfi volt az elhunyt. A nőt a tulipán szimbolizálta, míg a férfi csákót, kalapot vagy csillagot kapott.⁶⁶ Dr. Kós Károly azt írja, hogy bizonyos vidékeken a fiatalon elhaltak fejfáit úgy különböztetik meg, hogy kék, zöld, sőt vörös (erőszakos halál jele) színnel festik be.⁶⁷ Számtalan szimbólumot faragtak a fejfára, például nap, szomorúfűz, szerszám, hangszer került rá. Ez utóbbiakkal jelezték az elhunyt foglalkozását. A fejfák, illetve kopjafák szimbólumrendszere az egyik legérdekesebb tárgyi jelrendszer a magyar kultúrában.⁶⁸ Tartalmuk jelentős részben vallásos vonatkozású, részint az egyházak túlvilági életre vonatkozó tanításait közvetítik, részint egyéb vallásos gondolatokat tartalmaznak.⁶⁹ A temetői sírfelirat tehát mint vallásos jelentést hordozó és hirdető közeg a szakrális térstruktúrák fontos elemei közé tartozik.⁷⁰ A falu temetője felekezeti nem megosztott, ezért terében váltogatják egymást a katolikus kereszt alakú sírjelek, melyeket fából, kőből, márványból, vashál készítenek, az inkább református holtaknak állított fából

⁶⁴ Uő.

⁶⁵ Magyar Néprajzi Lexikon, temető szócikk.

⁶⁶ HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György 2004, 301.

⁶⁷ KÓS Károly 1972, 267.

⁶⁸ IMREH Pál – HOPPÁL Mihály 1977.

⁶⁹ BARTHA Elek 1986, 73.

⁷⁰ BARTHA Elek 1992, 73.

készült fejfák, vagy a különböző mozaikból, márványból, kőből állított téglalap, sírbolt alakú sírjelek. Megfigyeltem a sírjeleken található „jelvényeket”, motívumokat. Ezek alapján kikövetkeztethető a halott felekezeti hovatartozása. A reformátusok sírjeleire általában jellemzőek a kehely, nyitott biblia, szomorúfűz díszítmények, a fejfák esetében a rozetta vagy napkorong jelenik meg, míg a katolikusoknál szinte kivétel nélkül kereszt található. Ez jellemző a temetés időpontját, a halott kilétét ismertető gyászjelentőre is. Újabban a katolikusoknál is kezd népszerűvé válni a fejfa, annyi különbséggel, hogy motívumként nem a rozettát vésetik bele, hanem keresztet, vagy ha nem vésetik bele, akkor rászőgezik. De olyan kopjára is tudok példát, ahol a kereszt mellett a rozetta is megmaradt.

3.2.4. Helynevek

A tér szakralizációjának egy másik szembetűnő formája a *helynevek vallásos tartalma*. Itt gondolhatunk településnevekre, de a településneveken belül utcák, dűlők, falu-vagy városrészek, kertek, a határban erdők, szántók, rétek, földek, egyházi javadalmak elnevezéseire is. Alsócsernátonban nem igazán találtam ezekre példát, mindössze a települést Felsőcsernátontól elválasztó domb nevében, melyet „Pápa-hegynek” neveznek, de érdeklődésemre senki nem tudta megmondani, honnan származik a domb neve. Egy másik helynév, mely egyházi javadalomra utal, az „Egyházvágottja”. Ez a földterület félig legelő, félig erdő, és azért nevezik vágottnak, mert két részre van osztva. Létezik egy a református templom mellett elhelyezkedő utca, melyet az ott lakók „Templom utcának” neveztek el elhelyezkedéséből adódóan. A református templomkerthez tartozó gyümölcsöst, mely egészen benyúlik a Csernáton-patakához, „Papkertnek” nevezik a körülötte lakók. Az egyik mezőrészt, ahol egy határbeli építmény található, egy Juga nevezetű katolikus ember által állíttatott kőkereszt, a tárgyról és állíttatójának nevével nevezték el „Juga keresztjének.” A földműves ember, amikor kimegy a határba megnézni a vetést, azt mondja, hogy „még a Juga keresztjéhez!” A környéket, ahol a 13. századbeli kápolna épült, „Szentkertnek, Remetének” nevezték és nevezik ma is, mivel a szájhagyomány szerint remeték laktak a kápolna közelében.

3.2.5. Kultikus történelmi emlékművek

Az emléktáblák és szobrok állításának, a róluk szóló narrációknak fontos szerepük van. Ezek a tárgyak az emlékezet megőrzői és továbbörökítői. Ezen emlékhelyek révén válik a tér szimbolikus tartalmakat hordozó „szakrális” térré.⁷¹ Az ünnepek és a ritu-

sok szabályszerű visszatérése, ismétlődése garantálja a csoport tér- és időbeli összetartozását. Az ünnep összekapcsolja a múltat, a jelent és a jövőt.⁷²

Alsócsernátonban több helyet is találunk, melyet kultikus vallási gyakorlattal összefüggő történelmi események tereként határozhatunk meg. Ezek a tereken felállított emlékművek az emlékezet megőrzése és továbbörökítése céljából állítottak. Ilyen egy fakerítéssel körbevett, a millennium emlékére állított kőből készült emlékmű, kopjafával a szomszédságában, mely a falu centrumához közel, a falu főútja mentén helyezkedik el. Továbbá a falu centrumában találhatjuk a katolikusok által állíttatott Zámblér János szobrát, mely tiszteleg a templom építője előtt. A néprajzi múzeum kertjében találjuk a település két híres szülöttének mellszobrát, a Bod Péterét és a Vég Antalét.

A falu centrumában található a világháború hősi halottai előtt tisztelgő műemlékoszlop, melynek terét folyamatosan használják az ünnepelni vágyók. E tér nemzeti ünnepeinknek, megemlékezéseinknek nyújt helyszínt évek óta. Legfontosabb történelmi ünnepünk, mely szakralitás jelleget is kölcsönöz magának, az 1848-as forradalomra, a március 15-ei eseményekre való emlékezés. A rendszerváltás óta ünneplik nyilvánosan a március 15-ét, ettől kezdve lehetőség nyílik a csoportidentitások kifejezésére. Az ünnepség nyitánya mindig a két felekezet templomában zajlik ünnepi istentisztelettel és ünnepi szentmisével. Ennek befejeztével, mely egy időben történik mindkét templomban, a két felekezet kivonul a műemlék terebe, parkjába. Ez a tér felekezetek gyülekezőpontja is, mivel itt közösen ünnepel mindkét feleket. Ezen a helyen magyarságukban egyesülnek az amúgy határvonalakkal berendezkedett felekezetek. A híveket a két egyházközösség elöljárói is kikísérik a térre. A tömeg az emlékművel szemben helyezkedik el, vegyesen reformátusok és katolikusok, míg az emlékoszlop előtt a ceremóniát lebonyolító személyeket találjuk, pl. egyházi méltóságokat, polgármestert, különböző erdélyi magyar pártok képviselőit, az iskolák kórusait, versekkel, énekkel fellépő diákokat, felnőtteket. Az elhangzott köszöntőbeszéd és a rövid ünnepi műsor után a koszorúzás veszi kezdetét, melyet a közönség tapsal kísér. A felekezetek képviselői, a polgármesteri hivatal vezetősége, az iskolák tanári kara, a politikai pártok képviselői, néha magyarországi testvértelepülés küldöttei egymás után helyezik el az emlékezés koszorúit a téren. Az utolsó mozzanat a magyar és székely himnusz közös elénekélése, majd a tömeg lassan eloszlik a térről.

Pierre Nora munkájában megemlíti, hogy helyei vannak az emlékezetnek (*lieux de mémoire*), mivel

⁷¹ BARNA Gábor 2002, 160.

⁷² Uo., 162.

már nincs valódi közege az emlékezetnek (*milieux de mémoire*).⁷³ Nora kifejti, hogy a *lieu de mémoire*-ok elsősorban maradványok, az emlékezetmegőrző tudat végső formái egy olyan történelemben, mely azért hívja elő azokat, mert már nem ismeri őket.⁷⁴ Ilyen *lieu de mémoire*-ok a temetők, ünnepek, évfordulók, emlékművek, szentélyek is. Ezek mind egy régi kor határkövei, az örökkévalóság illúziói.

A *lieu de mémoire*-okat az érzés szüli és élte, hogy már nincs spontán emlékezet. Mivel ezen emlékezetmegőrző cselekedetek már nem mennek végbe természetesen, így archívumokat kell létrehozni, évfordulókat kell tartani, ünnepeket kell szervezni, temetési beszédekkel kell mondani, és fel kell jegyezni az eseményeket.⁷⁵

3.3. Aktivitásterek

Aktivitásterekként határozza meg Keményfi Róbert az *ünnepi körmenetek útvonalait* és az *emberi élet fordulópontját ünneplő közösség által bejárt tereket*. Mindkettő a maga egyediségében ciklikus tér és idő bejárása, ugyanis a közösség tagjai valamilyen formában az út végén visszernek kiindulópontjukhoz.

3.3.1. Körmenetek

A magyar népi kultúrában különösen népszerűek voltak a tavaszi határjárások, amelyeknek termékenység-varázsló jellege a gabonaérés idején nagyon is nyilvánvaló volt; az egyház is hangsúlyozta ezt a mozzanatot a gabona megáldásával.⁷⁶ A búzaszentelés tavaszon a magyar nyelvterület népszerű falusi ünnepei közé tartozott a középkortól egészen századunkig.

Adatközlőim kérdésemre két körmenetet tudtak megemlíteni, az Úrnapi körmenetet és a búzaszentelés alkalmával végzett körmeneteket, melyek az évek folyamán veszítettek jelentőségükből, formájuk nagymértékben átalakult. Az Úrnapi körmenettel és a búzaszentelési körmenettel egy nagyobb területet járt körül a gyülekezet. A behatárolt tér centrumában a templom helyezkedik el. A körmenetek, akár népi, akár egyházi vezetésűek, egy útvonalon haladva körüljárják a szent teret.⁷⁷ A templomból indulnak és oda térnek vissza, érintve a falu részeiben elhelyezett 12 stáció oltárait. A körmenetek sorában mindenkinek meghatározott helye van, a feszület kapja az első helyet, őt követik az egyháztanácsosok és a férfiak sora, majd jön a pap, utána a kántor. A sort az énekesek (kar), az asszonyok és a gyermekek zárják. Mindkét körmenet sora ezt a rendszert követi.

A búzaszentelő körmenetnél jellegzetes mozzanat, amikor a plébános megáldja a hívek kezében levő friss búzahajtásokat, hogy jó termés legyen az évben. A stációk előtti megállás, rituálé, a négy égtáj felé fordulás jellegzetes momentumai az alkalomnak. Említettem, hogy a falu határából eltűntek a stációknak kijelölt keresztek, csupán két kereszt áll épségben, de funkcióját már ez is elveszítette. A többi stációról halvány emlékek ébrednek fel a hívekben, vannak, melyeknek elhelyezkedését körülbelül be tudják határozni, másokat pedig egyáltalán nem. A keresztút útvonalára nagyjából emlékeznek a megkérdezettek: „*hát a templomból elindultunk felfelé, Felső irányába, mentünk a temetőbe, s a temetőn keresztül felértünk a Pápa-hegy tetejére, ahol volt az egyik kereszt. Onnat lejtöttünk a mezőn, végig az Egyházvágottján, úgy emlékszem ott es megálltunk, s a pap ott es megszentelte a földet. Akkor lementünk a Kisúton, ahol most a políci van, az mögött. Mentünk egészen a falu végéig, ahol a fakereszt áll, az volt még egy stáció. Onnan folytattuk az utat a Kandia utca felé, ki a mezőbe, mert ott áll a Juga-kereszt, köből. A cigányok útján át tartottunk vissza a templom irányába, s a templomba fejeztük be a misét.*”⁷⁸

Az úrnapi körmenet 1264 óta – mióta csak az oltáriszentség-ünnepe létrejött – egyike a népies misztériumjátékok fontos alkalmainak bizonyos vidékeken. Egyes országokban, mint pl. Angliában és Spanyolországban az úrnapi körmenetes játékok nagyobb jelentőségre tettek szert, mint a húsvéti ciklushoz tartozó játékok. A városok, falvak katolikus lakossága egyaránt igyekszik a körmeneteknek ünnepélyes formát adni. A népi színjátszás szempontjából azonban nálunk már nem jelentős az ünnep.⁷⁹ Az útvonalak és a biztos pontot jelentő stációk deszakralizálódtak. Valódi funkciójukat elveszítették, és ezt a funkciót más objektum vette át (pl. a település centrumában felállított fakereszt vagy a templom körüli udvar) vagy elvesztek örökre.

3.3.2. Az emberi élet fordulópontját ünneplő közösség által bejárt tér

Az aktivitásterek másik formája az emberi élet fordulópontjaihoz kötődik. Ezek a fordulópontok a természetes emberi élet folyamataihoz tartoznak, velejárójuk a születés, házasság, családalapítás, elmúlás. Ezen alkalmak megünneplésének legfontosabb színhelye a templom. A születést hamarosan követő keresztelés, a nagykorosító bérmálás, konfirmálás, az esküvő és a temetés a hagyományos vallásosságban

⁷³ NORA, Pierre 1999, 1.

⁷⁴ NORA, Pierre 1999, 5.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ DÖMÖTÖR Tekla 1979, 202.

⁷⁷ KOVÁCS Krisztina 2007, 39.

⁷⁸ Ráduly Mária közlése alapján (születési év: 1932).

⁷⁹ DÖMÖTÖR Tekla 1979, 206.

élő emberek és az egyház legközvetlenebb találkozásának alkalmai.⁸⁰ Az emberi élet fordulópontjai szoros kapcsolatban állnak az átmeneti rítusokkal, melyről Arnold van Gennep ír. Gennep megállapítja, hogy vannak rítusok, melyeken csak az egyén megy keresztül (keresztelés, házasság, temetés), vannak átmeneti rítusok, melyeken csoport, illetve közösség megy keresztül. Ha csoportról van szó lehet az átmeneti rítus profán (házassági évforduló) vagy szakrális (bérmálás, konfirmálás, elsőáldozás).⁸¹

3.3.2.a. Keresztelés

Falunkban a keresztelésre a hagyományok szerint vasárnap a szentmise vagy istentisztelet után kerül sor. Manapság kezdett divatosná válni a szombat dél-előtti keresztelési ceremónia mindkét felekezetnél. E szentség, melyet a reformátusok is megtartottak, az ördögnek az újszülött testéből történő kiűzését, illetve távoltartását eszközölte.⁸² A kiűzésre szükség van, ugyanis az újszülött az ősbűnnel érkezik a világra, melytől meg kell szabadítani és ezt csak a keresztvíz tisztító hatásával lehet elérni. A keresztelésre a baba megszületését követő hatodik héten kerül sor. Az újszülött családjának házánál összegyűlnek a keresztszülők, rokonok, majd onnan indul a keresztelési menet a templom felé. Falunkban elterjedt a több keresztszülős keresztelés, vannak gyermekek, akiknek 5-10 pár keresztszülője van. Az újszülöttet keresztszülei felváltva viszik a templom felé vezető úton. Szakrális jellegű tárgyakat is visznek magukkal, fehér gyertyákat, baj, gonosz elhárítása érdekében, és a fehér ruhácska is elengedhetetlen kelléke a szertartásnak, melyet az újszülöttre adnak a megtisztulás jeleként. Az újszülöttet megkeresztelése előtt pogánynak tartják, bizonyos helyeken közismert a mondás, miszerint „pogánykát vittünk, keresztényt hozunk.” A katolikus templomba való bevonulás után a keresztszülők félkörívben az oltár előtti teret foglalják el, melyben a plébános is áll. A gyermeket a keresztszülő tartja a kezében, miközben a plébános szenteltvízzel keresztet formál a fején, közben a többiek meggyújtják a gyertyákat. Néhány vidéken szokás, a nyolcvanas években még nálunk is az volt, hogy a gyermek a katolikus egyházközségtől ajándékba kapott keresztelési alkalmával egy idézettel kihímmzett kis fehér inget. Az esemény rituális sorrendben való lezajlása után a csoport elhagyja a templom területét.

A református keresztelés ugyanezt a mintát követi, csak itt az ünneplők az úrasztala köré csoportosulnak, melynek használata oltárszerű. Az úrasztala a református templom liturgiai középpontja. A hívek a szentségekkel kapcsolatosan közelíthetik meg,

mint például a keresztség, a konfirmáció vagy az úrvacsoravétel alkalmával.⁸³

3.3.2.b. Házasság

Az esküvői menet a legényes háztól az éjszakai mulatság helyszínéig több teret bejár. Vannak közöttük profán jellegű és szakralitással telítődött terek egyaránt. A legényes ház térszerkezetében az udvar kapja a legfontosabb szerepet. Az udvar az, ahová a kíváncsiskodó szomszédság vagy utca népe bezúdul, az udvar az a helyszín, ahol a ceremónia lebonyolítására felfogadott vőfély elbúcsúztatja a vőlegényt szüleitől, testvéreitől, keresztszüleitől, fiúbarátaitól, rokonaiktól. Az udvaron való elhelyezkedést szintén szabályok irányítják. A vőlegény a főbejárati ajtó előtt áll, mellette állnak násznagyai és családja. Vele szemben az esküvőre hivatalos személyek és a közösség tagjai. A vőfély a búcsúbeszéd elmondása alatt is állandóan mozog a térben, mint egy mediátor, ki az ünnepezt és a közösség tagja között próbál kapcsolatot teremteni. A ceremónia lezajlása után a násznagyok a vőlegényt karon fogva kilépnek a kapun, ahová már más minőségben, házas emberként térhet csak vissza. Őket követi a lakodalmas tömeg egészen a menyasszonyos házig. A menyasszonyos ház kapuján nem lehet kérekedés nélkül bemenni. A vőfélynak meg kell kérnie a gazdát, hogy hagyja a vőlegényt és a násznépét bejutni a menyasszony terébe. Amikor a gazda jóváhagyja a bemenetelt, nemcsak a kiskapu, hanem a nagy is kinyílik, teret engedve a násznépnek. A lány kikérése nem egyszerű, ugyanis mindig arra alkalmatlan női személyek akarnak a vőlegény feleségévé lenni. De harmadjára mégiscsak megjelenik az igazi menyasszony az ajtóban. Az udvar terében való elhelyezkedés és a búcsúzás sorrendje ugyanaz, mint a vőlegényes háznál. A két ifjú násznépe most már vegyül, és együtt indul el a lány felekezetének megfelelő templomba. Elöl viszik a menyasszonyt násznagyai, mögötte a vőlegényt. Útközben viszont bekövetkezhet, hogy elkötik egy kötéllel az utat a menyasszony barátai, akik a menyasszony szabadon bocsájtásáért pénzbeli adományokat várnak el, de nem ritka a pálinkával, kürtőskaláccsal való kiengettelődés sem. Közben a fiatalok és a vőfély találós kérdésekkel ugratják egymást, de egymás kérdéseit szinte soha nem tudják megfejtetni. Miután a szabadon bocsájtás megtörténik, a menet tovább haladhat a templom fele, ahol a párok összeadása megtörténik. A templomi szertartás menete és az elhelyezkedés formája ugyanaz, ahogyan már azt az előző fejezetekben is taglaltam. A polgármesteri hivatal talán a legprofánabb tér, melyhez az esküvő szertartása

⁸⁰ KOVÁCS Krisztina 2007, 43.

⁸¹ FEJŐS Zoltán 1979, 406–414.

⁸² SZACSVAY Éva 2006, 226.

⁸³ SZACSVAY Éva 2006, 238.

kapcsolódik. A templomi áldás után ott folytatódik az ifjú pár útja a közös élet irányába. A polgármester köszöntője után felkérlik a párokat, adjanak hangot közös elhatározásuknak, majd a jegyző bejegyzi őket mint a község új családját. Az eseményt koccintással ünneplik, és mindenki gratulációját teszi az új házaspárnál. A násznép elindul a most már egy autóban, kocsiban ülő házaspárral az élen az éjszakai mulatság színhelyére. Erre a célra újabban vendéglőket jelölnek ki Kézdivásárhelyen, régebben a falu kultúrotthonában is lezajlott egy esküvői mulatság. A vendéglői terem beosztása nem a véletlenre bízott. A centrumban kell állnia az új pár asztalának és tőle általában sugárszerűen vannak elhelyezve a vendégek asztalai. Az ifjú pár asztala mindig feltűnőbb, jobban díszített és a körülötte levő ülésrendet is szabályok irányítják. Az asztal középtájékán ülnek a friss házasok, mellettük jobbra és balra ki-ki násznagyi helyezkednek el, azok mellett a szülők, nagyszülők és testvérek. A hajnalig tartó mulatság a vőfély köszöntőjével kezdődik el.

3.3.2.c. Halál

A temetési szertartás során az egyén kilép a falu társadalmából. A temetési szertartás több helyszínhez kötődik. A halott elbúcsúztatása családjának házában történik, majd a koporsó halottaskocsiba való helyezése után a családi háztól indul a gyászmenet a temető felé. Az út a falun végig vezet, a halottas kocsit követik a hozzátartozók. A gyászmenet sorrendbe való felépülése rendszert követ, szigorú szabályai vannak. Közvetlenül a kocsi mögött kell menniük a közeli családtagoknak, férfi halott esetében a feleségnek és a gyermekeknek, női halott esetében a férjnek és gyermekeinek. Őket követik a testvérek, unokatestvérek, távolabbi nőrokonok, nőismerősök. A kocsi előtt a katolikusok esetében a feszülettel megy egy személy, őt követi a pap és a kántor, ha az elhunyt egyháztanácsosi pozícióban állt, a papot és a kántort követik az egyháztanács tagjai, élükön a gondnokkal. Utánuk a férfirokonok, majd a férfismerősök sorakoznak fel. A református gyászmenet annyiban különbözik, hogy a soron élén nem halad a feszület és az egyháztanácsosi bizottság helyett a presbiteri tanács vonul. „*A temetési menettel nem szerencsés szembe menni*” – vallják a helybeliek, mivel szerintük szerencsétlenséget hoz. Miután a temető kapuján a halottat bekísérik, annak többé már nincsen helye a társadalomban, a kapu megakadályozza a halott lelkének visszatérését az élők közé. A sírhoz közeledve a lelkipásztor elfoglalja helyét a nyitott sír egyik oldalán, általában a halott lábánál, a közeli családtagok

a sír másik végébe állnak, a lelkipásztornal szembe, a halott fejéhez. A halottat utolsó földi útjára elkísért közösség a háttérben helyezkedik el, körülvéve a sírt, a lelkipásztort és a családtagokat. Az elbúcsúzás és elföldelés után a közösség a kapu fele tart, ahol a családnak segítő szomszédok, ismerősök ismerősök kaláccsal, pálinkával kínálják meg őket, esetleg meginvítják a temetést követő halottas ebédre (ha van ilyen) is, a torra.

3.3.2.d. Konfirmálás, elsőáldozás, bérmlás

A szakrális ünnepek közösségi csoportját a katolikusoknál az elsőáldozás és a bérmlás alkotják, míg a reformátusoknál a konfirmálás. Az elsőáldozásra meg a konfirmációra évente kerül sor, az elsőáldozó beavatottak általában a 10 éves korosztályból kerülnek ki, míg a konfirmandusok a 14 éves korosztály. A bérmlkozás ezzel szemben ritkább közösségi esemény, melyre Alsócsernátonban nagyjából ötévente kerül sor, a beavatottak szélesebb körű korosztályban mozognak itt. A bérmlkozásra meg az elsőáldozásra a katolikus templom kertjében felállított oltárnál kerül sor tavasszal. Az ünnepeket a templomból indulnak át az udvaron az oltárig, az ünnepi szentmise befejeztével oda is térnek vissza kettes sorrendben. bérmlást a katolikus ellenreformációban vezették be, mely a serdülőkor határán megerősítette a felekezethez való tartozást. A konfirmáció ennek ellensúlyozására jött létre, de jóval később került bevezetésre. A bérmlás bevezetésének a vegyes felekezeti falvakban volt jelentősége, ahol a gyónás elkerülésével lehetővé vált a katolikus fél számára a protestáns esküvő megtartása, ennek megakadályozására vezették be.⁸⁴ Szabályozták, hogy csak a konfirmáltak házasodhatnak meg, és a konfirmáció fogadalmát külön letehetik az esküvő előtt.

A konfirmációra mindig fedett térben, a templom terében kerül sor. A konfirmálás a confirm (latin) „megerősít” szóból származik, mely alatt a gyermekkori keresztelek érvényesítését és tudatos vállalását értik a protestáns egyházak. A konfirmáció során az egyén önálló egyházi élete megkezdődik egyházi és liturgiai értelemben. A protestáns konfirmáció egyik legfontosabb eleme, hogy lehetővé teszi a „keresztelekre” való egyéni megemlékezést.⁸⁵ A konfirmáció egy tanulási folyamat lezárása, melyet vizsga követ először a lelkipásztor, majd a gyülekezet előtt. Ez a nyilvános szereplés, annak egyéni, illetve közösségi emléke felértékelődött. A kommunikatív és kulturális emlékezet szerepet kapott a vallási eseményekre való visszaemlékezéskor vagy az ünnepi szerveződés idején.⁸⁶ A közösség tagjai nagyon

⁸⁴ SZACSVAY Éva 2006, 229.

⁸⁵ Uo., 227.

⁸⁶ Uo., 233.

megfigyelik és osztályozzák az ifjú konfirmálók viselkedését, kommunikációját, a kérdésekre való helyes válaszadásaikat. Ezek az ifjak mindig a korábbi évek generációihoz viszonyítva szerepelnek jól vagy rosszul. Egymáshoz viszonyítva is eltérő vélemények fogalmazódnak meg róluk. A helytelen válaszadások vagy a kérdésekre való meg nem felelés a közösség megbotrányozását és bírálatát váltja ki. Ezen ünnep alkalmával a konfirmándusok a legelső padsorokat foglalják el, hogy a lelkipásztor és a gyülekezet „szeme előtt legyenek”. Ilyenkor ők kerülnek előtérbe, ez a kivételes állapot ruházatukon is megnyilvánul, mivel népviseletben jelennek meg. Az úrvacsoraosztás menete ekkor kissé módosul, mivel az úrasztalához való járulást ekkor ők kezdik meg, nem a közösség legidősebb férfi tagjai. Szacs vay Éva munkájában megemlíti, hogy Kalotaszegen a konfirmáció ideje alatt a templom zöld növényekkel van feldíszítve, mely a felnőtt keresztes bibliai szimbolikájához köthető, mely révén az ifjak friss, zöld ágak Krisztus kertjében. Azt is megemlíti, hogy konfirmáció idején jellemző az úrasztala búzakoszorúval, búzaharanggal való feldíszítése. Ez Alsócsernátonban nem jellemző, csupán a friss virágokkal díszített úrasztalával találkozhatunk. Konfirmáció alkalmával jellemző a fehér színű virág, főként szegfű.

Mind a bérálás, mind a konfirmáció lokális érvényű és értékű esemény, a bérálás egy nagyobb egyházközségi területen (Alsócsernátonhoz tartozik például Dálnok, Albis és Felsőcsernáton) szerez érvényt a fogadalomnak, a konfirmáció templomközösségekben él.⁸⁷

4. Összegzés

Az objektumok és a tér vallásszervező erejének, térbeli elhelyezkedésének vizsgálatával majdnem az teljes vallásgyakorlat keresztmetszetét kapjuk, hiszen a vallásgyakorlási formák többsége valamilyen térszerkezeti ponthoz, vallásos objektumhoz kapcsolódik.⁸⁸ Bartha Elek kijelentése pontosan tükrözi elemzésemet, mivel a vallásos objektumokat, térszerkezeti pontokat képtelenség bemutatni a hozzájuk kapcsolódó vallásgyakorlási formák megfigyelése nélkül. A hely vizsgálata elkerülhetetlenné teszi a benne élő, mozgó ember cselekedeteinek, határjelöléseinek, rituális tevékenységeinek, lelki világának, gondolatainak, a világról alkotott képének megfigyelését is. A vallásgyakorlási formák és térszerkezeti pontok összetartoznak, egyiket sem lehet megérteni a másik nélkül. Arra törekedtem, hogy minél inkább kibontsam, megfigyeljem ezeket, így jobban megérthettem az objektumok létezésének mibenlétét, funkcióját. Nem volt célom a vallásgyakorlási formák, rituálék részletes tagolása, inkább szerettem volna ezek által a térszerkezeti pontok, vallásos objektumok fontosságát kihangsúlyozni. Figyeltem a felekezetek egymás mellett élését, kapcsolatukat, viszonyulásukat egymáshoz, az esetleges súrlódásokat, melyek egyéni határvonalaik meghúzásával néha elkerülhetetlenné válnak. Ezek a súrlódások eléggé befolyásolják a szakrális terek létrejöttét, kialakulását, egymástól való különbözősét. Igyekeztem megfogni sajátosságaikat, egy nagy, átfogó dimenzióban látni őket, melyek úgy gyakorolnak egymásra hatást, hogy közben vonzzák is és taszítják is egymást egyszerre. Mindeniknek megvannak a maguk korlátai, szabályai, melyeket bizonyos helyzetekben veszélyes vagy bántó áthágni. Mégis az közös bennük, hogy „szilárd pontot vetítenek a profán tér formátlan meghatározhatatlanságába, középpontot teremtenek a káoszban.”⁸⁹

Niczuly Enikő – Baranya Megyei Önkéntes Centrum, Pécs; niczike@yahoo.com

⁸⁷ SZACSVAY Éva 2006, 229.

⁸⁸ BARTHA Elek 1992, 39.

⁸⁹ ELIADE, Mircea 1999, 57.

Irodalom

- APPADURAI, Arjun
A lokalitás teremtése. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00042/pdf/01.pdf>, 2009. 05. 21.
- BALASSA Iván
 1982 *Magyar falvak temetői*, Corvina Könyvkiadó, Budapest.
 1992 *A székelyföldi Erdővidék temetői*, Debrecen.
- BARNA Gábor
 2002 Idő és emlékezet, in: Árva Judit – Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz*. Tabula könyvek 3. Néprajzi Múzeum, Budapest, 160–165.
- BARTHA Elek
 1992 *Vallásökológia*, Ethnica, Debrecen.
- BÁLINT Sándor
 1977 *Ünnepi kalendárium II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok a hazai és közép-európai hagyományvilágból*, Szent István Társulat, Apostoli Szentszék Könyvkiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla
 1979 *Naptári ünnepek – népi színjátszás*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ELIADE, Mircea
 1999 *A szent és a profán*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- FARAGÓ László
 1991 A térszemlélet változó tartalma, in: Rechnitzer János (szerk.): *Tér és Társadalom* 1, 105–107.
- FEJŐS Zoltán
 1979 Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlata, *Ethnographia* XC, 406–414.
- GRÁFIK Imre
 1995 A tér és jelentőségei, in: Tanczos Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyv* 3. KJNT, Kolozsvár, 107–114.
- HALL, Edward
 1969 *Rejtett dimenziók*, Doubleday, New York.
- Dr. HEILER, Friedrich
 1961 *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, W. Kohlhammer Kiadó, Stuttgart.
- HISTORIA DOMUS
 1970–2009 Irat az alsócsernátoni református parókia irattárából.
 1946–2009 Irat az alsócsernátoni római katolikus parókia irattárából.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György
 2004 *Jelképtár*, Helikon Kiadó, Budapest.
- IMREH Pál – HOPPÁL Mihály
 1977 Fejfák és temetők Erdélyben, *Folklór Archivum* 7, Budapest.
- JEGGLE, Utz
Határ és identitás. <http://www.epa.hu/00000/00036/00018/pdf/01.pdf>, 2009. 05. 24.
- KEMÉNYFI Róbert
 2002 Lokális vallási térmodellek szerkesztési lehetőségei, in: Uő (szerk.): *A kultúra táji, térbeli változatai. Tanulmányok a 60 éves Kósa László tiszteletére. Néprajzi Látóhatár*, 1–4, XI, Debrecen.
- KOVÁCS Krisztina
 2007 *Egy felcsúki falu (Csíknákos) szakrális térszerkezetének változása*, szakdolgozat, BBTE – Néprajz Tanszék, Kolozsvár.
- Dr. KÓS Károly
 1972 *Népélet és néphagyomány. A székely sírfák kérdéséhez*, Kriterion, Bukarest.
- MAGYAR NÉPRAJZ VII.
Népi vallásosság, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON
Temető szócikk. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-538.html>, 2009. 06. 12.
- NAGY Loránt Géza
 1991 Az alsócsernátoni református templom és torony rövid története, *Üzenet, az Erdélyi Református Egyházkerület gyülekezeti lapja*, II, 10, Kolozsvár, 5–6.
 1994 Az alsócsernátoni református egyházköztség története, *Csernátoni Füzetek*, 11, 2–5.
 1995 Az alsócsernátoni református egyházköztség története, *Csernátoni Füzetek*, 12, 5–6.
- NORA, Pierre
 1999 *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája.* http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm, 2009. 06. 17.
- ORBÁN Balázs
 1868 *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, Panda és Frohna Könyvnyomdája, Pest.
- SEPSISZÉKI NAGY Balázs
 1999 *Székelyföld falvai a XX. század végén I. Háromszék*, Nap Kiadó.
- SZACSVAY Éva
 2006 Tér, emlékezet, identitás. A kalotaszegi konfirmáció tere és szimbólumai, in: Gazda Klára – Tötszegi Tekla (szerk.): *KJNT Évkönyv* 14. Kolozsvár, 226–245.

TÁNCZOS Vilmos

2006 *Folklórszimbólumok*, Kolozsvár.

TÜDŐS S. Kinga

2002 *Háromszéki templomvárak. Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században*, Marosvásárhely.

VARGA E. Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I*, Pro-Print Kiadó, Budapest–Csíkszereda.

VOFKORI László

1998 *Székegyföld útikönyve II*, Cartographia Kft, Budapest.

ZAKARIÁS Erzsébet

1994 Útmenti keresztek Baróton, in: Zakariás Erzsébet – Keszeg Vilmos (szerk.): *KJNT Évkönyve 2*. Kolozsvár, 166–176.

Structura sacrală a Cernatului de Jos

(Rezumat)

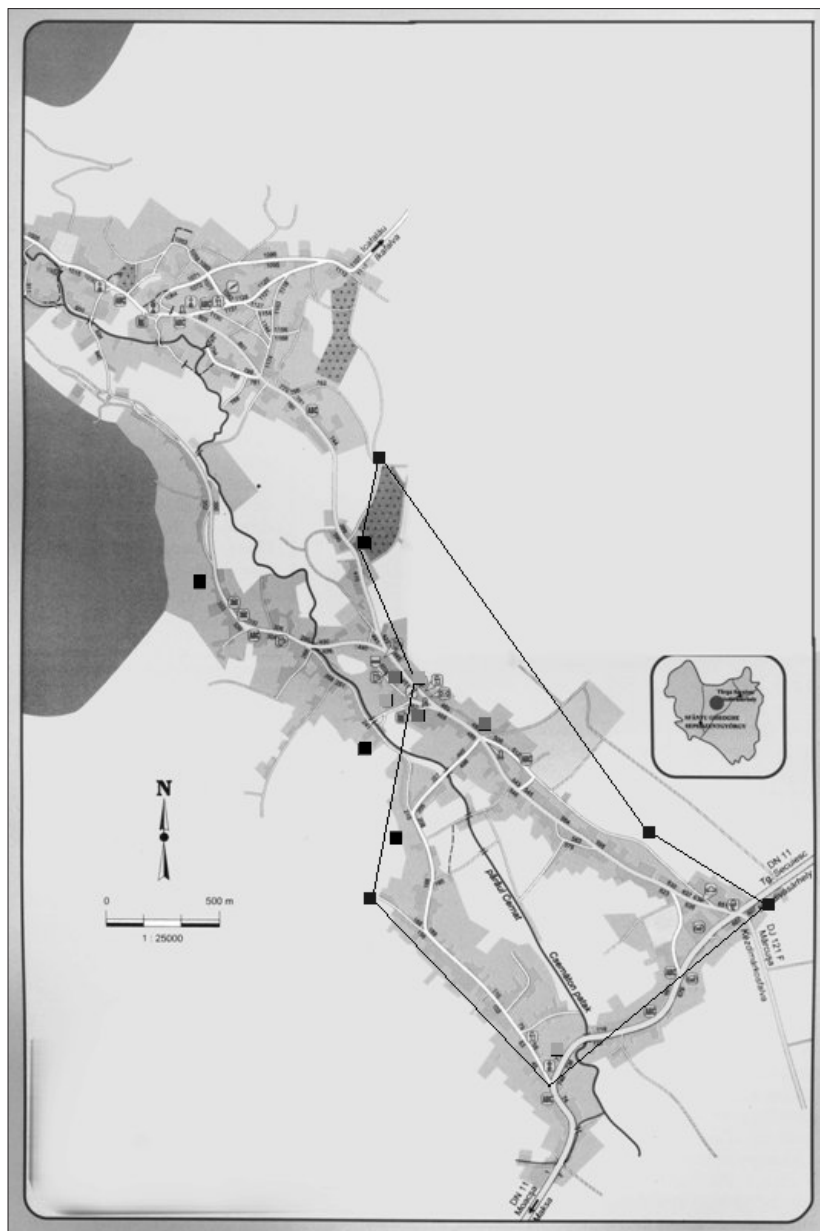
Pentru omul credincios spațiul nu este omogen. Include rupturi și segmentări, adică secțiuni care diferă din punct de vedere calitativ. Deci există un spațiu *sacru*, „plin de forță”, important, și există alte spații, nesacre, drept urmare nu există segmente ale spațiului neformatate, fără structură și consolidare. Afirmările spațiului sacru oferă puncte solide de referință omului, și prin aceste puncte îi conferă posibilitatea de a se orienta în omogenitatea haotică. Asemenea altor locații și la Cernatul de Jos se poate observa un proces de schimbare, prin care unele spații, precedente centre sacre, s-au deplasat spre periferie, locul lor fiind luat de alte spații. Lucrarea de față relatează despre formele de sacralizare a spațiilor, respectiv relația oamenilor, a comunităților față de aceste spații.

Sacral Structure of Alsócsernáton

(Abstract)

For a believer space is not something homogeneous. There are fractures and discontinuities involved, sections which differ qualitatively from other sections. There is a kind of *sacred* space, “filled with power”, of great importance, and there are other non-sacred spaces, therefore none of it is without structure and solidity, respectively shapeless. The manifestation of the sacred space offers a solid point of guidance for man, making orientation possible for him/her within chaotic homogeneous space. Similarly to other locations, in Alsócsernáton (Cernatul de Jos) we can observe a change, according to which spaces once considered sacred centres were drifting to the periphery, their place being taken by other spaces. In this study the author analyses the forms of sacralisation of spaces, respectively the relation of people and communities to these.

Melléklet

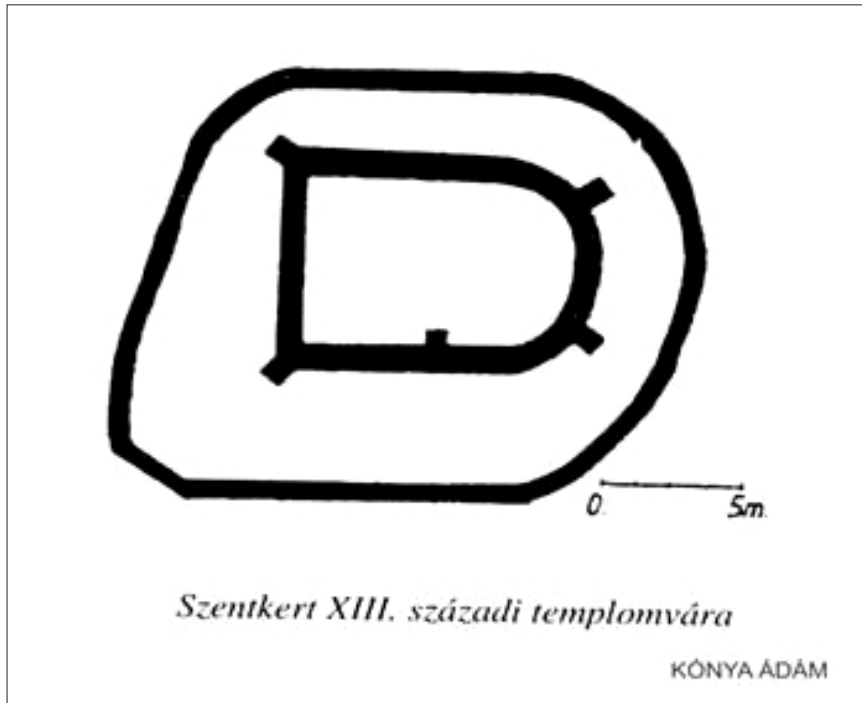

Jelmagyarázat:

- az ismert stációk pontjai
- temető, temetkezési helyek
- templomok
- emlékművek

--- a stációk pontjait összekötő útvonal

Csernátok község térképe

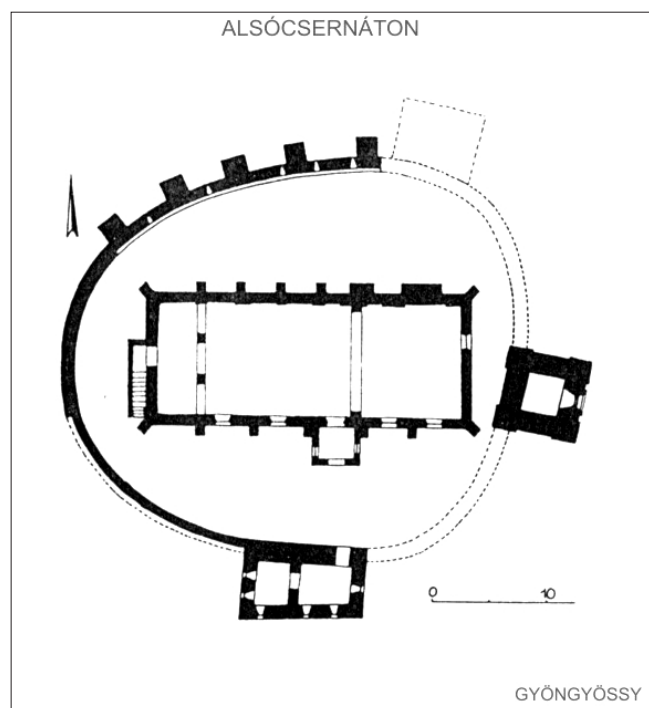
1. ábra A szentkerti templom várának alaprajza

2. ábra A szentkerti templom maradványai

3. ábra A reformátussá lett templom a 16. század végén

4. ábra Az alsócsernátoni erődtemplom alaprajza

5. ábra Az alsócsernátoni templom tornya

6. ábra A templom bejárat kapuja

7. ábra A templomot övező várfal maradványai

8. ábra A templom déli bástyája, ma gyülekezeti terem (Felház)

9. ábra A parókia épülete

10. ábra A szószék az úrasztalával a piactér centrumában

11. ábra A hátsó bejárat a karzattal és az orgonával

12. ábra A szószék

13. ábra A „papok padja”

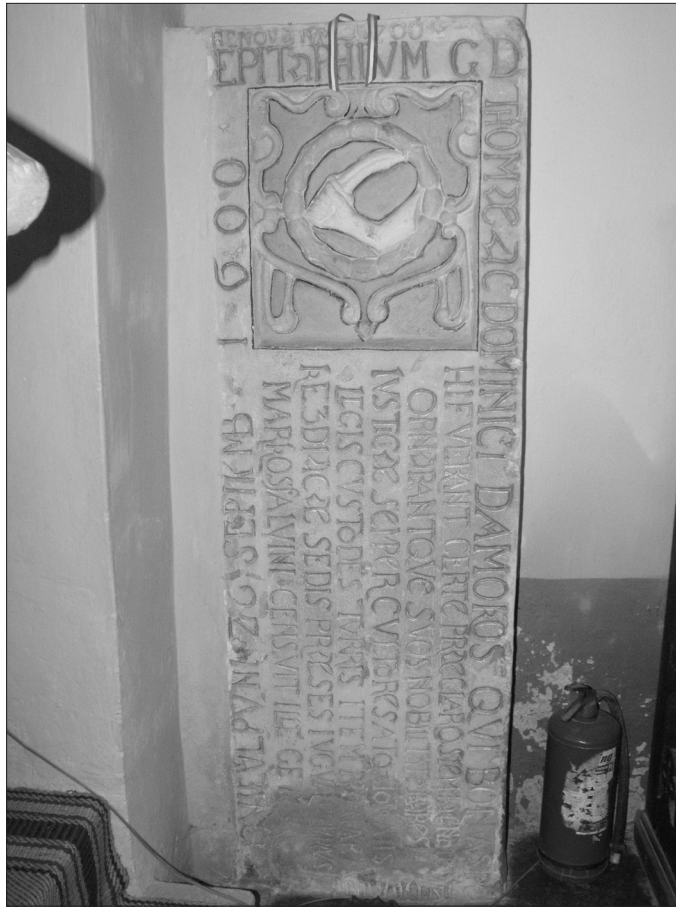
14. ábra A „papnék padja”

15. ábra A Damokos család padja

16. ábra A Damokos család címere

17. ábra Az Epitaphium

18. ábra A római katolikus templom

19. ábra A templom beltere az oltárral

20. ábra A gyóntatószék

21. ábra Szent Antal szobra

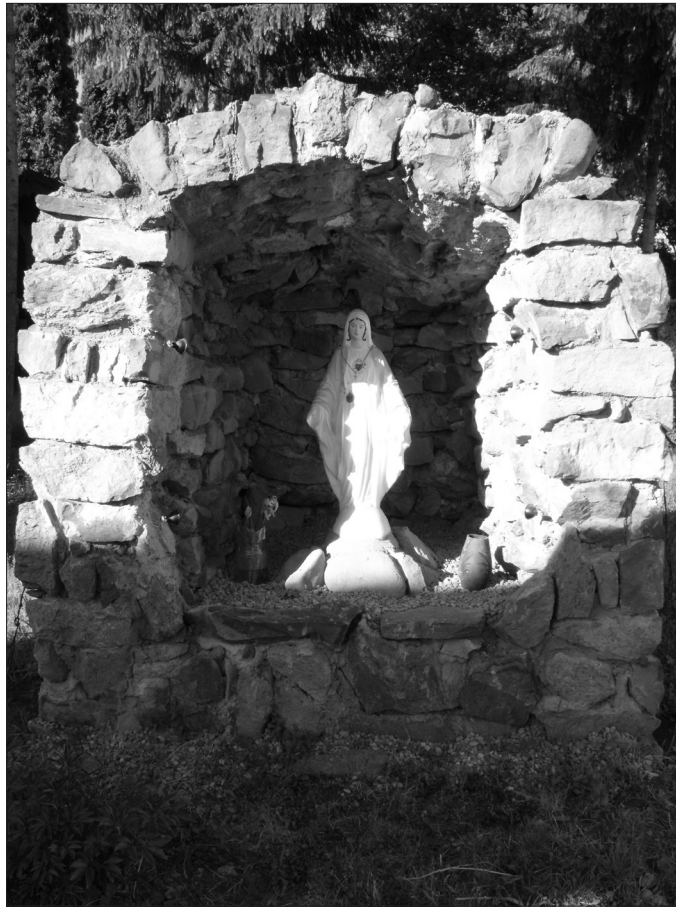
22. A szószék

23. ábra Az oltári asztal, háttérben a karzat az orgonával és a bejárat ajtó

24. ábra A sekrestye ajtaja, fölötté Zámblér János portréja

25. ábra A Mária-kegyszobor

26. ábra A szabadtéri oltár

27. ábra A temető bejárata

28. ábra A református egyházi előljárók temetkezésének helye

29. ábra Református kopjafák a temetőben

30. ábra A Damokosok kriptája

31. ábra A katolikusok által kereszttel megjelölt gyülekezési pont

32. ábra A kereszt felirata

33. ábra Korpusz – Baróthy Ádám szobrászművész alkotása

34. ábra Zámblér János kanonok-plébános szobra
– Vargha Mihály szobrászművész alkotása

35. ábra A Hősök szobra – a két világháború, valamint az 1848–49-es szabadságharc hősi halottainak márványtábláival

36. ábra Millecentenáriumi dombormű – Vetró András szobrászművész alkotása

37. ábra A falu bejáratánál az 1947-es
szárazság emlékére állított fakereszt

38. ábra A Juga-kereszt a határ szélén

39. ábra A Juga-kereszt felirata

40. ábra Régi sírok a Kalacs-hegy oldalában

41. ábra Régi sírok a Kalacs-hegyen, háttérben a református templom tornya

42. ábra Telkes temetkezés

